ristiyan yazarların da yer aldığı gazetede Kabbânî Osmanlı idaresini öven makaleler yazdı. Zamanla gazete Osmanlı Devleti'nin büyük şehirlerinde bürolar açtı. Gazetede Katolikler'in yayımladığı *el-Beşîr* ve İstanbul'da çıkan *el-Cevâʾib* gazeteleriyle polemiklere girişilmiş, ancak dinî tartışmalardan kaçınmaya özen gösterilmiştir.

Kabbânî'nin kurduğu Cem'iyyetü'l-makāsıdi'l-hayriyyeti'l-İslâmiyye müslüman çocukların eğitimi amacıyla Beyrut'ta erkek ve kız okulları açmıştır. Cemiyetin bu faaliyeti bölgede örnek olmuş ve valiliğin de desteğiyle kısa zamanda Dımaşk, Trablusşam, Humus ve Akkâ'da benzer cemiyetler kurularak okullar açılmıştır. 1882 yılına kadar faaliyetlerine özel statüyle devam eden adı geçen hayır cemiyetleri bu tarihte Suriye vilâyetinde 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nin uygulamaya konulmasıyla kurulan Meclis-i Maârif'in şubelerine dönüştürülerek resmî hüviyet kazanmışlardır. Buna göre Kabbânî'nin kurduğu cemiyet de şubeye dönüşmüş ve başına Cemâleddin Abdullah Efendi getirilmiştir. Cemiyet üyelerinden tabip, şair ve edip Beşîr el-Kassâr hayatının sonuna kadar (1935) cemiyetin kurduğu okullarda öğretmen ve müfettiş olarak görev yapmıştır. Bu cemiyetin bir uzantısı olan ve günümüzde Lübnan'da ilme hizmet eden en önemli derneklerden sayılan Cem'iyyetü'l-makāsıd'a bağlı yetmiş beş okulda 26.000'den fazla öğrenci okumakta ve 1300 öğretim elemanı hizmet vermektedir. Ayrıca bir hastahanesi ve çok sayıda sosyal hizmet birimi bulunmaktadır. Kabbânî *Kitâbü'l-Hicâʾ li-taʿlîmi'l-eṭfâl* adıyla bir eser yazmıştır (Beyrut 1295).

BİBLİYOGRAFYA :

P. Di Tarrâzî, *Târîḫu'ṣ-ṣıḥâfeti'l-ʿArabiyye*, Beyrut 1913, I, 25-27, 99-101; Mârûn Abbûd, *Ruvvâdü'n-nehḍati'l-ḥadîse*, Beyrut 1952, s. 72-77; Edîb Mürüvve, *eṣ-Ṣıḥâfetü'l-ʿArabiyye*, Beyrut 1961, s. 176; Cüheyne Eyyûbî, *Cemʿiyyetü'l-maḳāṣıdi'l-ḫayriyyeti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1966; Şemseddin er-Rifâî, *Târîḫu'ṣ-ṣıḥâfeti's-Sûriyye*, Kahire 1969, I, 94-95; Enîs el-Makdisî, *el-Fünûnü'l-edebiyye ve aʿlâmühâ*, Beyrut 1980, s. 39, 42; Hisham Nashabi, "Shaykh 'Abd al-Qadir al-Qabbani and Thamarat al-Funun", *Intellectual Life in the Arab East: 1890-1939* (ed. Marwan R. Buheiry), Beirut 1981, s. 84-91; C. Zeydân, *Âdâb*, IV, 56, 72; Ziriklî, *el-Aʿlâm* (Fethullah), IV, 46; A. Ayalon, *The Press in the Arab Middle East*, New York 1995, s. 36-37; Donald J. Cioeta, "Islamic Benevolent Societies and Public Education in Ottoman Syria, 1875-1882", *IQ*, XXVI/1 (1982), s. 43-55.

İSMAİL DURMUŞ

KABBÂNÎ, Ebû Ali

(أبو علي القبّاني)

Ebû Alî el-Hüseyn b. Muhammed b. Ziyâd el-Kabbânî en-Nîsâbûrî (ö. 289/902)

Hadis hâfızı.

210 (825) yılı civarında doğdu. "Kantarcı" anlamına gelen Kabbânî lakabıyla anılması dedesinin ödünç olarak verdiği kantarı sebebiyledir (Sem'ânî, X, 43). Tahsil için İshak b. Râhûye, Amr b. Zürâre gibi hemşehrileriyle birlikte uzun süre Horasan, Haremeyn ve Irak bölgelerine seyahat ederek Sehl b. Osman el-Askerî, Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, Süreyc b. Yûnus, Ahmed b. Menî', Buhârî gibi âlimlerden faydalandı. Buhârî başta olmak üzere Yahyâ b. Muhammed el-Anberî, İbnü'ş-Şarkī, İbnü'l-Ahrem, Nîşâbur Kadısı Yahyâ b. Mansûr ve Da'lec b. Ahmed kendisinden istifade edenlerden bazılarıdır. Rivayet ettiği hadisleri ve râvilerin adlarını iyi ezberlemesiyle tanınan Kabbânî, devrinin önde gelen hadis hâfızlarından biri ve Müslim'den sonra etrafında en çok âlimin toplandığı bir şahsiyet olarak kabul edilmiştir. Buhârî Nîşâbur'a geldiğinde ve mihne olayının yaşandığı bir sırada onun derslerini aksatmadan takip etmiş, Buhârî de kendisinden rivayette bulunmuştur ("Tıb", 3). Buhârî'nin "haddesenî el-Hüseyn" diye zikrettiği hocasının Hüseyin b. Ca'fer el-Bîkendî olabileceği ileri sürülmüşse de onun Kabbânî olduğu görüşü daha ağır basmaktadır (Kelâbâzî, I, 175; Zehebî, *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, II, 681; İbn Hacer, *Fetḥu'l-bârî*, X, 137).

Kızından olma torunu Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Hasîrî, Kabbânî'nin 289'da (902) vefat ettiğini, namazını Muhammed b. İbrâhim el-Bûşencî'nin kıldırdığını ve Makberetü Hüseyin b. Muâz'da defnedildiğini söylemektedir (İbn Hacer, *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, I, 540). Kaynaklarda Kabbânî'nin *el-Müsned*, *el-Künâ*, *Etbâʿu'l-etbâʿ*, *et-Târîḫ* gibi eserleri zikredilmekteyse de bunların günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Tıb", 3; Kelâbâzî, *Ricâlü Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*, I, 175; Hatîb el-Bağdâdî, *es-Sâbıḳ ve'l-lâhiḳ* (nşr. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî), Riyad 1402/1982, s. 187; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 43-44; İbn Asâkir, *el-Muʿcemü'l-müştemil*, s. 106; Mizzî, *Tehẕîbü'l-Kemâl*, VI, 476-478; Zehebî, *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, II, 680-682; a.mlf., *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XIII, 499-502; İbn Hacer, *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, I, 540-545; a.mlf., *Fetḥu'l-bârî* (Hatîb), X, 137; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 99; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 246.

ABDÜLKADİR ŞENEL

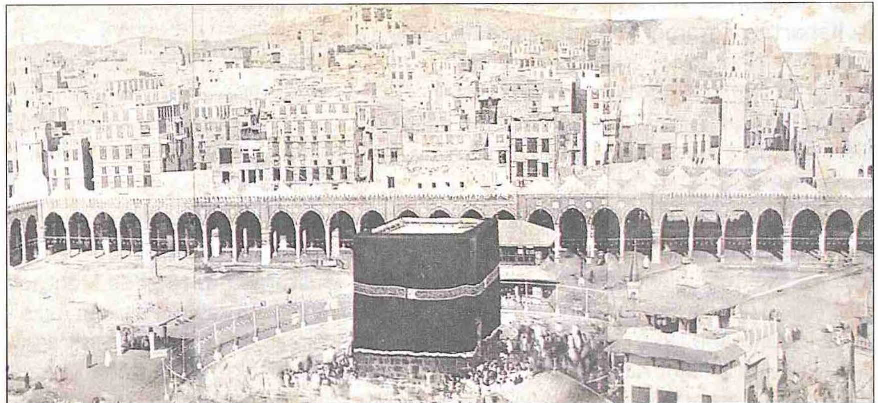
KÂBE

(الكعبة)

İslâm inanışına göre yeryüzünde yapılan ilk mâbed, müslümanların kıblesi.

Sözlükte "dört köşeli veya küp şeklinde olmak" anlamındaki ka'b (كعب) kökünden gelen ka'be "küp şeklinde nesne" demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de adı iki defa geçen Kâbe'ye (el-Mâide 5/95, 97) bir kısmı yine Kur'an'da yer alan Beyt (el-Bakara 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96, 97; el-En-

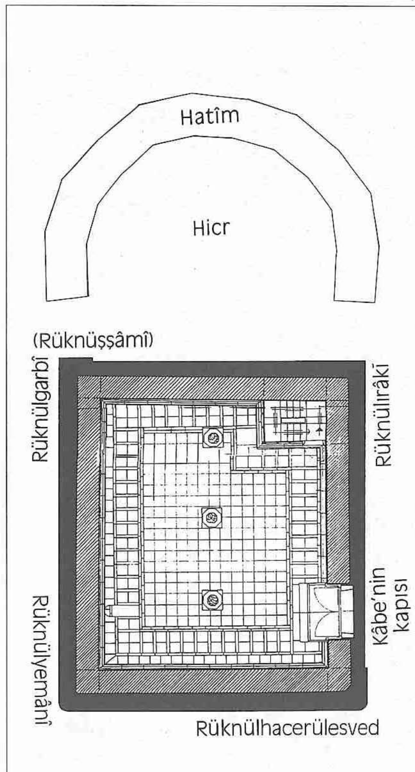
XX. yüzyılın başlarında Kâbe ve Harem-i şerîf'i gösteren bir fotoğraf (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90770)

fâl 8/35; el-Hac 22/26; Kureyş 106/3), **Beytullah, el-Beytü'l-atîk** (el-Hac 22/29, 33), **el-Beytü'l-harâm** (el-Mâide 5/2, 97), **el-Beytü'l-muharrem** (İbrâhîm 14/37), **el-Mescidü'l-harâm** (el-Bakara 2/144, 149, 150; el-Mâide 5/2; et-Tevbe 9/7, 19, 28), **el-Beytü'l-ma'mûr** (et-Tûr 52/4), **el-Meş'a-rü'l-harâm, Beniyye, Devvâre, Kādis, Kıble, Hamsâ, Müzheb** gibi çeşitli isimler de verilmiştir; halk arasında daha çok Kâbe-i Muazzama tabiri kullanılmaktadır.

Mekke şehrinde Mescid-i Harâm'ın ortasında bulunan Kâbe yaklaşık 1,5 m. genişliğindeki temeller üzerine inşa edilmiştir. Dıştan dışa 10,70 × 12 m. ölçüsünde ve 15 m. yüksekliğinde olan duvarlar 1,25 m. kalınlığındadır (Abdüsselâm Ahmed Nazîf, s. 170). Temeller, tavaf alanı (metâf) yüzeyinden 22-27 cm. arasında değişen yükseklikte yukarı çıkmış ve duvarlar 25 cm. kadar içeriden başlatılarak temellerin dışarıda kalan kısmının üzeri 45° meyilli mermer levhalarla kaplanıp duvarlarla birleştirilmiştir. Yanları da mermer kaplama olan ve "şâzervân" adı verilen bu kısma Kâbe örtüsünü tutturmak için bakır halkalar konulmuştur. Mekke'nin çevresindeki dağlardan getirilmiş bazalt parçalarıyla yapılan duvarların dış yüzlerinde değişik boyutlarda 1614 taş yer almaktadır (M. Tâhir el-Kürdî, III, 235).

Kâbe'nin plânı

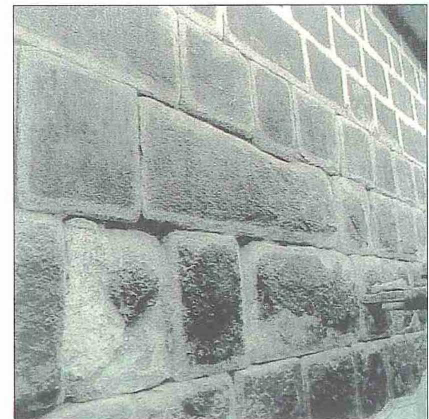

Kâbe'nin merkezinden dört köşesine (rükn) çekilecek hatlar yaklaşık olarak dört ana coğrafî yönü gösterir. Bunlardan doğu yönünü gösteren köşeye Rüknülhacerülesved, güneyi gösteren köşeye Rüknülyemânî, batıyı gösteren köşeye Rüknülgarbî, kuzeyi gösteren köşeye de Rüknülırâkī denilir. Bazı kaynaklarda kuzey köşesi, birçoğunda ise batı köşesi ayrıca Rüknüşşâmî diye adlandırılmaktadır. Yine Kâbe'nin merkezinden duvarların ortasına çizilecek dikey çizgiler de yaklaşık olarak kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı yönlerini gösterir. Gerek ana yönler gerekse ara yönlerdeki hafif sapma sebebiyle kaynaklarda Hacerülesved, Kâbe kapısı, makām-ı İbrâhim, hicr, altın oluk gibi bölüm ve unsurların tanıtımında farklı yön tesbitlerinin yapıldığı görülmektedir. Doğu köşesinde yerden 1,5 m. yükseklikte, gümüşten bir mahfaza içinde tavafın başlangıç ve bitiş noktasını belli eden Hacerülesved bulunmaktadır. Kuzeydoğu duvarında Hacerülesved'e 2 m. mesafede ve yerden 1,92 m. yükseklikte Kâ'be kapısı, kuzeybatı duvarının önünde de iki ucu Rüknüşşâmî ile Rüknülırâkī'den 2 m. kadar mesafede olan ve "hatîm" denilen yarım daire şeklinde, 1,31 m. yüksekliğindeki duvarla çevrili hicr yer almaktadır. Hacerülesved ile Kâbe kapısı arasında kalan 2 metrelik kısma "mültezem", Rüknülyemânî ile batı duvarı üzerindeki Haccâc tarafından kapatılan kapı arasında kalan kısma da "müstecâr" denilir. Tavafın yapıldığı yer üzerinde ve Kâbe kapısının sağ tarafında, yaklaşık doğu duvarının ortasına yakın bir yerde 2 × 1,12 × 0,28 m. boyutlarında "mi'cen" adı verilen bir çukur vardı. Bu çukur, hacıların tavaf sırasında düşerek sakatlanmalarına yol açması sebebiyle 20 Şubat 1958 tarihinde kapatılmış ve üzerine mermer döşenmiştir.

İçi dört köşe bir oda görünümünde olan Kâbe'nin Rüknülırâkī köşesinde dama çıkılan merdiven ve önünde "tövbe kapısı" denilen bir kapı yer alır. Taban mermer döşeli, duvarlar 2 m. yüksekliğe kadar mermer kaplamalıdır. Yapılan onarım ve yeniden inşalarla ilgili olarak batı duvarına beş, doğu ve kuzey duvarlarına birer kitâbe yerleştirilmiştir (metinleri için bk. Hüseyin Abdullah Bâselâme, s. 138 vd.). Tabanın ortasında, Abdullah b. Zübeyr zamanından kalma güney-kuzey yönünde dizilmiş üç ağaç direk ve bunlardan kapının karşısındakinin önünde batı duvarına doğru Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yer bulunmaktadır; burası seccade şeklinde bir mermerle belirtilmiştir. Tavan ve duvarlar, yukarıdan mermer kaplamalara kadar inen çepeçevre kırmızı atlastan yapılmış bir perde ile örtülüdür. Tavan ile dam arasında 1,33 m. yüksekliğinde bir açıklık vardır.

Kâbe'nin ilk defa ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı hususunda ihtilâf vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de Kâbe ile ilgili olarak şu âyetler yer almaktadır: "Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev -mâbed- Mekke'deki -Kâbe-'dir (Âl-i İmrân 3/96); "Biz beyti insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrâhim'in makamını namaz yeri edinin. Biz İbrâhim ve İsmâil'e, 'Tavaf eden, ibadete kapanan, rükû ve secde edenler için evimi temiz tutun' diye emretmiştik. İbrâhim, 'Rabbim, burayı emin bir şehir yap! Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri çeşitli meyvelerle rızıklandır' dediğinde -Allah-, 'Kim inkâr ederse onu kısa bir süre -dünyada- faydalandırır, sonra da cehennem azabına sürüklerim. O ne kötü bir âkıbettir!' demişti. Bir zamanlar İbrâhim İsmâil ile beraber evin temellerini yükseltirken, 'Ey rabbimiz, bizden kabul buyur! Şüphesiz sen işitensin, bilensin, demişlerdi" (el-Bakara 2/125-127); "Bir zamanlar İbrâhim'e beytin yerini göstermiş -ve şöyle demiştik-: Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf eden, kıyamda bulunan, rükû ve secde edenlere evimi temiz tut" (el-Hac 22/26); "İnsanlar arasında haccı

Kâbe'nin duvarından bir detay

Hacerülesved

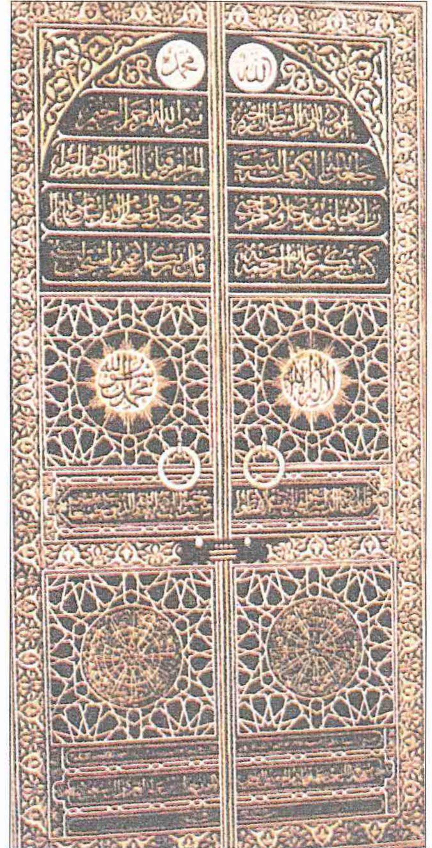
ilân et ki gerek yaya olarak gerekse nice uzak yol ve diyarlardan yorgun argın gelen, zayıf develer üzerinde, kendilerine ait birtakım yararları müşahede etmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları -kurban kesmeleri- için sana -Kâbe'ye- gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyin hem de fakir ve yoksullara yedirin. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve eski evi tavaf etsinler. Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse bu, rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır" (el-Hac 22/ 27-29). Bu âyetlerden Kâbe'nin Hz. İbrâhim'den önce de var olduğu, ancak yıkılıp uzun zaman içinde yerinin kaybolduğu ve İbrâhim tarafından bulunarak yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Hz. İbrâhim'den önce kimin tarafından inşa edildiği hususunda Kur'an'da herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte bazı kaynaklarda ilk yapanların Hz. Âdem yahut oğlu Şît, hatta onlardan daha önce melekler olduğuna dair birçoğu İsrâiliyat kaynaklı, mübalağa ve efsane unsurlarıyla süslü, bir kısmı da sembolik anlamlar taşıyan rivayetler yer almaktadır.

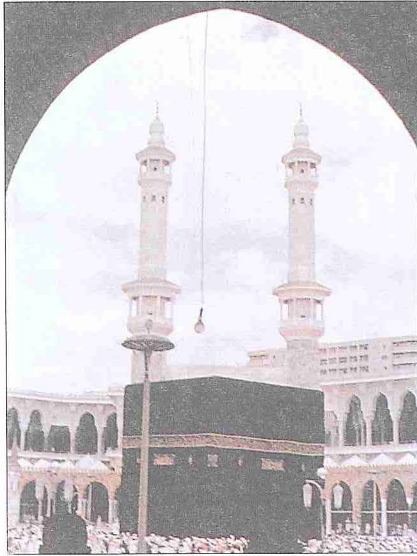
Kâbe'yi ziyaret, Hz. İbrâhim zamanından putperestliğin yayılışına kadar tevhid esaslarına uygun olarak sürdürülmüştür. Mekke'de putperestliğin başlamasıyla müşrikler Kâbe ve çevresine çok sayıda put dikerek burayı puthâneye çevirdiler; ayrıca zaman içerisinde tavafı çıplak yapmaya başladılar. Hz. İbrâhim'in dinine bağlı Hanîfler gibi birçok kişi ise Kâbe'yi putperest anlayışın dışında ziyarete devam etti. Mekke müşrikleri Kâbe'yi ve etrafını putlarla doldurmalarına rağmen hiçbir zaman onu bu putlara nisbet etmemişler, daima Beytullah olarak görmüşlerdir. Fakat kendilerini Allah'a yaklaştırdığına inandıkları putlara kurban kesip dua etmekten de vazgeçmemişlerdir. Müşrikler bir yandan da Kâbe'nin imarına çalışır ve hacılara ücretsiz olarak su ve yemek dağıtırlardı.

Ezrakī'nin rivayetine göre Hz. İbrâhim ile oğlu İsmâil'in yaptığı binanın duvarları harçsız olarak üst üste konulan taşlarla örülmüştü ve kuzeydoğu duvarı 32 zirâ, güneybatı duvarı 31 zirâ, güneydoğu duvarı (Hacerülesved ile Rüknülyemânî arası) 20 zirâ, kuzeybatı duvarı ise (Rüknülırâkī ile Rüknüşşâmî arası) 22 zirâ uzunluğunda idi. 9 zirâ yüksekliğindeki binanın biri şimdiki kapının yerinde, diğeri onun karşısında olmak üzere yer hizasında iki kapısı vardı; üzeri açıktı ve içine mahzen olarak bir çukur kazılmıştı (*Aḫbâru Mekke*, I, 64). İnanışa göre bugün makām-ı İbrâhim denilen büyük taş Hz. İbrâhim'in insanları hacca davet için üzerine çıktığı taştır. Kâbe'nin Hz. İbrâhim'den sonra kaç defa yeniden yapıldığı hususu da ihtilâflıdır; genelde benimsenen görüş Amâlika, Cürhüm ve daha sonra Hz. Muhammed'in dedelerinden Kusay b. Kilâb tarafından olmak üzere üç defa inşa edildiği şeklindedir. Kusay, o güne kadar damı bulunmayan Kâbe'nin üzerini hurma dallarıyla örtmüştür. Kureyş'in 605 yılında yaptığı yeniden inşa sırasında Hz. Muhammed'in, amcası Abbas ile birlikte taş taşıdığı ve bu arada Hacerülesved'i yerine koyma şerefini paylaşamayan Kureyş kabileleri arasında çıkması muhtemel bir çatışmayı önlediği bilinmektedir (bk. **HACERÜLESVED**).

Kureyşliler, duvarları bir sıra taştan sonra ahşap bir hatıl koymak suretiyle ördüler ve yüksekliği 9 arşından 18 arşına çıkardılar; içeriden Rüknüşşâmî tarafına bir merdiven, damın kuzeybatı kenarına da biriken yağmur sularının hicre akması için bir oluk koydular. Halifeliğini ilân eden Abdullah b. Zübeyr, Mekke'yi kuşatan Emevî ordusunun mancınıklarla attığı taşlar ve bu sırada çıkan yangın yüzünden Kâbe'nin tamamen tahrip edilmesi üzerine duvarların kalan kısımlarını yıktırıp binayı Hz. İbrâhim'in temellerini esas alarak yeniden yaptırdı ve bu arada güneybatı, kuzeydoğu duvarlarını hatîm ile birleştirerek hicri binaya dahil edip binanın yüksekliğini 27 arşına çıkardı. Eni 2 arşın olan duvarlarda yirmi yedi sıra taş bulunuyordu. Ayrıca İbnü'z-Zübeyr damın altına üç direk koydu ve 11 arşın boyunda çift kanatlı, iki kapı ile Rüknülırâkī köşesine içeriden dama çıkmak için ağaçtan döner bir merdiven yaptırdı. İpekten yeni bir örtü giydirilen binanın etrafı da çepeçevre taş döşendi (64/684). 73 (692) yılında Mekke'ye giren Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, Halife Abdülmelik b. Mervân'ın onayı ile (*a.g.e.*, I, 210) Kâbe'nin kuzeydoğu ve güneybatı duvarlarından 6'şar zirâ 1'er karış yıkarak bu taraftaki duvarı Kureyş'in yaptığı temel üzerine geri çekti ve böylece hatîmi yeniden ihdas edip hicri tekrar binadan ayırdı. Güneybatı duvarı üzerindeki İbnü'z-Zübeyr'in açtığı ikinci kapıyı taşla örerek kapattı; kuzeydoğu duvarındaki bugün de mevcut olan kapıyı, altını 4 zirâ 1 karış kadar taşla örmek suretiyle daha önce Kureyş'in yaptığı gibi tekrar yerden yükseltti. İçerideki ağaç merdiven yerine taştan yeni bir merdiven yaparak önüne bir de kapı taktı. Haccâc Kâbe'nin diğer taraflarına dokunmadı

Kâbe kapısı

Osmanlı revakından Kâbe'nin görünüşü (Mustafa Uzun fotoğraf arşivi)

(a.g.e., I, 210 vd.; Necmeddin İbn Fehd, II, 103); dolayısıyla sadece birtakım tâdilâtta bulunmuş, onu yeniden inşa etmemiştir.

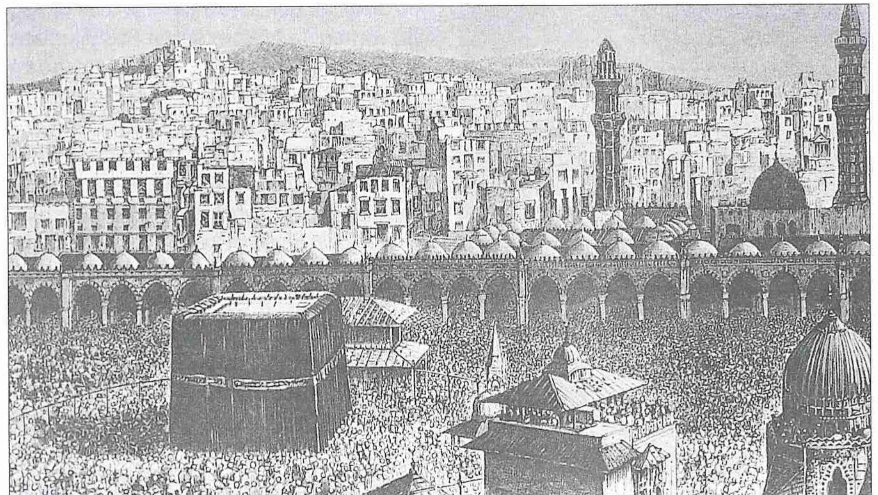
Kâbe'nin yapısı 1040 (1630) yılına kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etmiş, bu uzun zaman dilimi içinde yalnız basit onarım ve süsleme çalışmaları yapılmıştır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru kuzeybatı duvarında tehlikeli boyutlarda çatlamalar meydana gelmiş, fakat İstanbul ulemâsı Kâbe'nin yıkılıp yeniden yapılmasının câiz olmadığına karar vermişti. Daha sonra I. Ahmed, başmimar Mehmed Ağa'dan harap durumdaki Kâbe'nin yıkılma tehlikesine karşı önlem alınmasını istemiş, hazineden de gerekli tahsisat ayrılmıştı. Muharrem 1021'de (Mart 1612) yapılan ve 80.000 altın harcanan bu tamiratta duvarlar, yıkılmış olan kısımları tamamlandıktan sonra İstanbul'da hazırlanan altın ve gümüşlerle süslü dört ayak ve on altı kirişten oluşan demir kuşaklarla takviye edilmiş, ahşap çatı elden geçirilmiş, eskiyen yağmur oluğu sökülüp yerine gümüş kaplama üzerine altın süslemeli yeni bir oluk takılmıştır. Bu arada kapı kemeri yenilenmiş ve üzerindeki gümüş kitâbe levhası alınarak yerine altın bir kitâbe levhası konulmuştur.

IV. Murad zamanında Mekke o güne kadar görülmemiş şiddette bir fırtına ve sel baskınına mâruz kaldı (1039/1630); sular Mescid-i Harâm'a girerek Kâbe duvarlarının yarısına kadar çıktı ve ertesi gün akşama doğru kuzeybatı duvarı tamamen, kuzeydoğu duvarı kapıya kadar, güneybatı duvarının da altıda bir kadarı yıkıldı. Mekke Emîri Şerîf Mes'ûd b. İdrîs, ulemâyı toplayarak ne yapılması gerektiği hususunda fetva aldıktan sonra Kâbe'nin etrafını tahtalarla kapattırıp üzerine yeşil bir örtü örttürdü ve durumu İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine Mısır'dan Mimar Rıdvan Ağa ile Medine Kadısı Mehmed Efendi Kâbe'nin yapımına memur edildi. Temmuz 1631'e kadar yaklaşık altı buçuk ay süren bu çalışmalar sırasında Hacerülesved köşesi hariç bütün duvarlar temellerine kadar taş taş sökülerek orijinalitesine dokunulmadan yeniden yapıldı ve yıpranmış, harap olmuş kısımlar yenileriyle değiştirildi (IV. Murad'ın yaptırdığı altın oluğun resmi için bk. *DİA*, II, 537). Suûdîler zamanında gerçekleştirilen başlıca onarımlar ise 1958 yılında dam ile duvarların iç taraflarında bulunan mermer kaplamaların değiştirilmesi, 1982'de zemin mermerlerinin değiştirilmesi ve 1996'da duvarların dış yüzlerindeki taşların numaralanıp sökülerek bozulan kısımlarının düzeltilmesi ve direklerle zeminin elden geçirilmesidir.

Kâbe Hz. İbrâhim tarafından inşa edildiğinde kapı yeri boş bırakılmıştı; dolayısıyla ilk kapıyı kimin taktığı bilinmemekte, ancak Cürhümlüler veya Himyerîler'den Tübba' III. Esed olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Kureyş kabilesi 605 yılında Kâbe'yi yeniden inşa ettiği zaman tek kanatlı bir kapı takmış, Abdullah b. Zübeyr de binayı yenilerken bu kapıyı çift kanatlı kapı ile değiştirmiş ve karşısına aynı şekilde bir kapı yapmıştı. Haccâc yaptırdığı onarım sırasında yeni bir kapı taktırmış, Halife I. Velîd de bunu altın levhalarla kaplatmıştı (93/711-12). Abbâsî Halifesi Emîn kapı üzerindeki altın levhaları yenilemiştir. Tâhirîler'den II. Tahir 219 (834) yılında hacca geldiğinde Haccâc'ın yaptırdığı kilidi bir altın kilitle değiştirmiştir. Karmatî lideri Ebû Tâhir el-Cennâbî 317'de (930) Kâbe'yi yağmalamış, bu arada kapıyı tahrip etmiş ve Hacerülesved'i sökerek götürmüştü. Daha sonra Musul Atabegliği vezirlerinden Cemâleddin el-İsfahânî, Yemen Resûlî Hükümdarı el-Melikü'l-Muzaffer Yûsuf b. Mansûr, Memlük sultanları el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Hasan b. Muhammed b. Kalavun ile el-Melikü'l-Eşref Şa'bân, Osmanlı padişahları Kanûnî Sultan Süleyman ile IV. Murad ve Suudi Arabistan kralları Abdülazîz b. Abdurrahman ile Hâlid b. Abdülazîz'in kapının ya tamamını ya da yalnız kaplamalarını yenilettikleri bilinmektedir.

Kâbe'nin dört duvarı üzerine dıştan ve içten siyah ve kırmızı iki örtü (kisve, sitâre) asılır. Dıştan dam korkuluğunun kenarlarında bulunan demir halkalarla çatıya, şâzervân üzerindeki bakır halkalarla tabana tutturulan kisvenin oluk, Hacerülesved ve kapı hizalarına gelen yerleri kesiktir; kapının ise fevkalâde işlemeli ay-

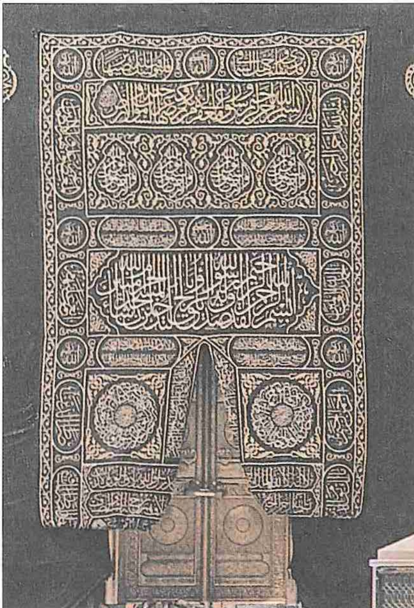
Osmanlı döneminde Kâbe ve etrafındaki mezhep imamlarına ait günümüze ulaşmayan maksûreler

rı bir örtüsü vardır. Kisvenin Kâbe'ye Câhiliye devrinden beri örtüldüğü bilinmekle beraber bunun ilk defa ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı hususunda farklı rivayetler bulunmakta, Hz. İsmâil, Yemen tübba'larından Es'ad Ebû Kerb veya Adnân'ın adları zikredilmektedir. Câhiliye döneminde örtüyü şahıslar veya kabileler yaptırabiliyordu. Aynı şekilde iç örtünün de ilk defa ne zaman takıldığı hususunda kaynaklarda herhangi bir kayıt yoktur. Ancak 761 (1360) yılında Sultan el-Melikü's-Sâlih b. el-Melikü'n-Nâsır'ın kardeşi Hasan'ın, 826'da (1423) el-Melikü'l-Eşref Barsbay'ın ve daha sonraki Memlük sultanlarının tahta geçtikleri yıl Kâbe'ye iç örtü gönderdikleri ve bu örtünün güneşte kavrulmadığı için her yıl değiştirilmediği bilinmektedir. Dış örtü eskiyinceye kadar indirilmeyip yerinde bırakılır, yeni gelen örtü onun üstüne asılırdı. Böylece Kâbe üzerinde üst üste asılmış pek çok örtü bulunur, bazan bunlar bina için tehlike arzedecek hale gelirdi. Hicâbe hizmetinin Benî Şeybe'ye intikalinden sonra eski örtüler genellikle parçalara ayrılarak Mekke halkına ve hacılara dağıtılmaya veya satılmaya başlandı.

İslâmî dönemde örtü halife, önemli bir hükümdar veya Mekke valisi tarafından yaptırılırdı; ilk yaptıranlar Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'dır. Muâviye halife olunca örtü sayısını ikiye çıkardı.

Kâbe kapısının sırmalı örtüsü

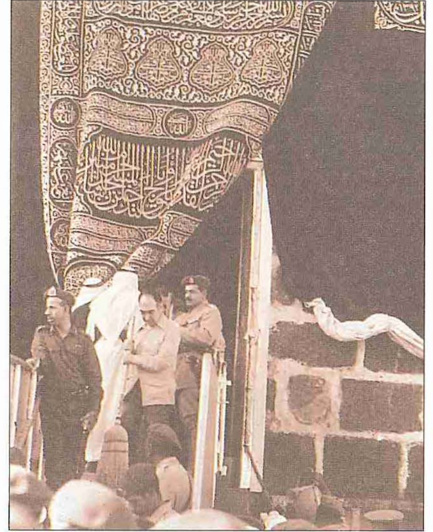

Bunlardan biri Hz. Ömer'den beri Mısır'da yaptırılan beyaz keten (kabâtî) örtü, diğeri de kendisinin ihdas ettiği kırmızı ipek örtü idi. Resûl-i Ekrem zamanından itibaren 10 Muharrem âşûrâ günü kırmızı örtü, 27 Ramazan'da da beyaz örtü asılırdı (Ezrakī, I, 254). Muâviye döneminde ipek örtüler Dımaşk'ta, daha sonraları Horasan'da yapılıyordu. Emevîler devrinde Abdülmelik b. Mervân'dan itibaren ipek örtüler önce Medîne'ye gelir, Mescid-i Nebevî'de bir gün müddetle sergilendikten sonra Mekke'ye gönderilirdi.

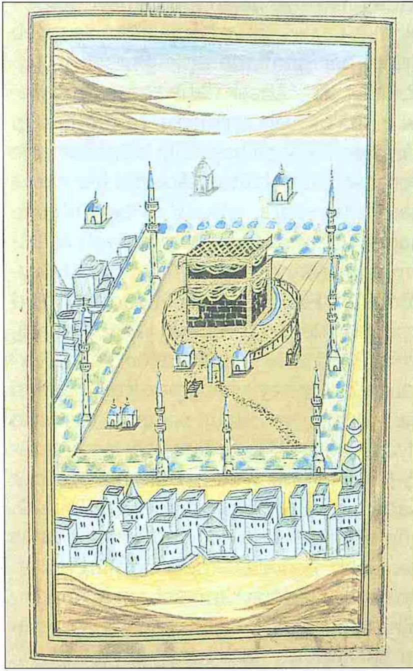
Kâbe'ye örtü yaptırma görevi hilâfetle birlikte Emevîler'den Abbâsîler'e geçti ve yılda iki kisve yapma âdeti 206 (821) yılına kadar sürdü. O yılın âşûrâ günü kırmızı ipek örtünün ramazan ayına varmadan eskiyip parçalandığı Halife Me'mûn'a bildirildi. Bunun üzerine Me'mûn beyaz renkli üçüncü bir ipek örtünün hazırlanmasını emretti; böylece örtü bu tarihten itibaren yılda üç defa yenilenmeye başlandı. Bunlardan kırmızı ipek örtü arefe günü, kabâtî örtü receb ayı başında, beyaz ipek örtü de ramazanın 27. günü asılıyordu. Ancak arefe günü, iki parçadan meydana gelen kırmızı ipek örtünün "kamîs" denilen üst kısmı dikilmeksizin Kâbe'nin üzerine örtülür, "izâr" denilen alt kısmı ise hacılar tarafından yırtılıp parçalanmasın diye âşûrâ günü onlar gittikten sonra asılırdı (Ezrakī, I, 255). Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh tarafından gönderilen örtülerin 579 (1183-84) yılına rastlayanı yeşil renkli olup üzerindeki yazılar kırmızıdır (Necmeddin İbn Fehd, II, 551; III, 14); hilâfetinin sonlarına doğru gönderdiği örtü ise siyah renkli ve sarı yazılıdır. Böylece Me'mûn'un getirdiği beyaz ipek örtünün rengi siyaha çevrilmiş ve bu durum zamanımıza kadar devam etmiştir.

Abbâsîler'den sonra Kâbe örtüsü birkaç yıl, Yemen'de hüküm süren Resûlîler'den el-Melikü'l-Muzaffer Yûsuf tarafından yaptırıldı; I. Baybars'ın ikinci saltanat yılından (661/1262) itibaren de bu iş Memlük sultanlarının uhdesine geçti (Fâsî, I, 201). Hz. Ömer'le başlayan, Kâbe örtüsü masraflarının beytülmâlden karşılanması geleneği önceleri Memlük sultanlarınca da sürdürüldü. Daha sonra Ebü'l-Fidâ el-Melikü's-Sâlih İsmâil, Kalyûbiye kasabasına bağlı üç köyü satın alarak Kâbe örtüsü yapımına vakfetti. Her yıl vakfın parasıyla hazırlanan Kâbe örtüsü devlet erkânı ve halkın katıldığı görkemli törenlerle, yoksullara dağıtılmak için yollanan para keselerinin ve çeşitli hediyelerin de konulduğu "mahmil" adı verilen bir mahfe veya sandık içerisinde emîr-i haccın sorumluluğunda Mekke'ye gönderiliyordu (bk. SURRE). 1517 yılında Mısır'ın fethiyle bu görev Osmanlı padişahlarına geçti ve Yavuz Sultan Selim, Kâbe örtülerinin eskiden olduğu gibi yine Mısır'dan gönderilmesini istedi (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, s. 851). Kanûnî Sultan Süleyman zamanından itibaren Kâbe'nin dış örtüsü Mısır'da, iç örtüsü İstanbul'da hazırlanmaya başlandı; ancak iç örtünün kumaşı yine Mısır'da dokunuyordu. Nihayet III. Ahmed döneminden itibaren kumaşların tamamının İstanbul'da dokunması âdet oldu. İç örtü İstanbul'dan son olarak 1861'de, tahta çıkışı münasebetiyle Sultan Abdülaziz tarafından gönderildi ve 1943 yılına kadar kullanıldı. I. Dünya Savaşı sırasında Mekke Emîri Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanınca örtülerin ikisi de yine Mısır'dan gönderilmeye başlandı. 1926'da Mısır'la Suudi Arabistan arasındaki siyasî ilişkilerin bozulmasıyla birlikte örtünün gönderilmesi durduruldu. Bunun üzerine Kral Abdülaziz Mekke'de özel bir atölye kurdurdu ve 1936 yılında tekrar Mısır'dan gönderilmeye başlanmasına kadar Kâbe örtüsü bu atölyede yapıldı. 1962'de Mısır'dan gönderilen örtü Suûdî hükümeti tarafından Cidde'den geri çevrildi ve Mekke'de kurulmuş olan özel Kâbe örtüsü fabrikası faaliyete geçirildi.

Son zamanlardaki örtüler 14 m. uzunluğunda ve 0,95 m. genişliğinde kırk se-

Kâbe'nin gül suyu ile yıkanması sırasında açılan kapısı (Mustafa Uzun fotoğraf arşivi)

Delâʾilü'l-ḫayrât'ta Kâbe tasviri (Süreyya Serbest koleksiyonu)

kiz parçadan meydana gelir; tamamı 638,4 m²'dir. Yukarı kısımdaki Kâbe'nin dört tarafını çevreleyen yazı kuşağı (hizâm) birbirine eklenmiş on altı parçadan oluşur; uzunluğu 45 m., genişliği 0,95 metredir. Bu kuşağın altında yine on altı parçadan meydana gelmiş, ancak birbirine eklenmeden aralarına içlerinde âyet ve esmâ-i hüsnâ yazılı daireler konmuş ikinci bir kuşak vardır. Örtünün kendisi de kitâbeli olarak dokunmuştur. Birbiri içine giren üçgenler arasında lafza-i celâl, kelime-i tevhîd ve "sübhânallâhi ve bihamdihî sübhânallahi'l-azîm" ibaresi yazılıdır. Örtünün üzerindeki yazılarda altın ve gümüş teller kullanılmıştır. Abbâsîler döneminden itibaren devam eden bu yazı geleneğinde örtünün hangi halife veya sultan tarafından nerede ve ne zaman yaptırıldığına dair kayıtlar da bulunmaktadır. Kesin olmamakla birlikte kapının "burku'" adı verilen örtüsünün ilk defa Memlükler'in kadın hükümdarı Şecerüddür (ö. 656/1258) tarafından gönderildiği rivayet edilmektedir; İbn Battûta bu örtüyü gördüğünü söyler (*er-Riḥle*, I, 155). Memlükler zamanında siyah ve mavi ipekten, Osmanlılar döneminde uzun bir süre yeşil, daha sonra siyah atlastan yapılmıştır. Birbirine tutturulmuş dört parçadan oluşan bugünkü kapı örtüsü 7,5 × 4 m. ebadında olup üzerinde bazı Kur'an âyetleri yer almaktadır.

Kâbe hizmetleri Hz. İbrâhim ve İsmâil'in Kâbe'yi yapması ile birlikte başlar (el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26) ve bilindiği kadarıyla Mekke'ye hâkim olan İsmâiloğulları, Amâlika, Cürhüm ve Huzâa kabileleri arasında el değiştirdikten sonra nihayet Kusay b. Kilâb zamanında Kureyş kabilesine intikal eder. Kusay, Huzâa kabilesini Mekke'den tamamen çıkardı ve sikāye, hicâbe (sidâne), imâre, rifâde gibi Kureyş içinde çok büyük şeref ve saygınlık ifade eden vazifeleri uhdesinde topladı. Ömrünün sonuna doğru bunları iki oğlu arasında paylaştırdı ve hicâbe, Dârünnedve ve livâyı büyük oğlu Abdüddâr'a; sikāye, rifâde ve kıyâdeyi diğer oğlu Abdümenâf'a verdi. Mekke'nin fethi sırasında Kâbe'nin hicâbe vazifesi Abdüddâr soyundan Osman b. Talha'da idi. Hz. Peygamber tavaftan sonra kapıyı Osman b. Talha'ya açtırdı ve Kâbe'nin putlardan temizlenmesinin ardından içinde şükran namazı kılıp dışarı çıkınca anahtarı amcası Abbas ile Hz. Ali'nin istemesine rağmen yine ona ve sorumluluğunu da onunla birlikte amcasının oğlu Şeybe b. Osman'a verdi. Aynı şekilde Resûl-i Ekrem, Câhiliye döneminin Kâbe'yle ilgili geleneklerine saygı göstererek diğer görevleri de eskiden beri yürüten ailelerde bıraktı. Hz. Ömer bu işler için bütçeden tahsisat ayırmaya başladı. Muâviye'den itibaren de düzenli hale getirilen Kâbe hizmetlerine özel görevliler tayin edildi. Daha sonraki dönemlerde bu hizmetlere hadım ağalar memur edildi. Osmanlılar zamanında sayıları hayli artan ağaların yerini zamanla bugünkü memur ve hademeler aldı. Kâbe'nin kokulandırılması ve tütsülenmesi işi de İslâm öncesinden beri devam eden hizmetlerdendir. Abdüddâroğulları bu görevi de yerine getirmekteydiler. Muâviye, hac mevsimlerinde ve receb aylarında hoş koku ve buhurdanlıklar göndermiş ve özel görevliler tayin ederek Kâbe'nin sık sık kokulandırılmasını emretmiştir. Bu gelenek sonraki halifeler tarafından da sürdürülmüştür. Hicaz'ın Osmanlı idaresine girmesinin ardından her yıl bu hizmet için haremeyn tahsisatından pay ayrılmıştır.

Kâbe'nin içinin yıkanması Hz. Peygamber zamanında başlar. Mekke'nin fetih günü bina putlardan temizlendikten sonra içten ve dıştan zemzemle yıkanarak müşriklerin bütün izlerinden arındırıldı ve bundan sonra yılda bir veya iki defa yıkanması âdet haline geldi. Hicaz'ın Suûdîler'in idaresine geçmesinin ardından önceleri zilkadenin sonu veya zilhiccenin başı ile rebîülevvelin 12. günü yıkanıyordu; ancak daha sonra zilhiccenin başı ile şâbanın ilk pazartesi günü yıkanır oldu. Günümüzde Kâbe'nin yıkanma merasimine kral veya onu temsilen Mekke emîriyle bazı yüksek görevliler katılır. Zem-

Mimar Sinan'a ait minber yıkılmadan önce Kâbe ve Zemzem Kuyusu'nun görünüşü (Mustafa Uzun fotoğraf arşivi)

zemcilerin getirdiği zemzem Kâbe hizmetçileri tarafından içeriye alınır ve gül suyu ile karıştırılır. Emîr başta olmak üzere peştemal tutunan davetliler hep birlikte Kâbe'nin taban mermerlerini yıkar ve kurulular. Ardından duvarların el yetişecek kadar kısmı gül suyu ile silinir, çeşitli parfüm ve gülyağı ile duvarlar iyice yağlanır, ayrıca buhurdanlar yakılır.

Kureyşliler'e itibar ve ticarî avantaj sağlayan Kâbe kıskançlık ve düşmanlıkların da odak noktası olmuş, Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe Mekke'yi ele geçirip burayı yıkmak isterken bazı Arap kabileleri de kendilerine yeni kâbeler yapmış ve diğer Araplar'ın Mekke'ye gitmesine engel olmaya çalışmışlardır. Yeni yapılanlar içinde özellikle Gatafanlılar'ın, Becîle, Has'am, Ezd, Hevâzinliler'in, Tâifliler'in ve Necrânlılar'ın kâbeleri önemliydi. Bunların da aynen Beytullah gibi haremi, nâzırları, üzerlerinde kisveleri vardı; hatta Safâ ve Merve gibi sa'y yapılan yerleri dahi bulunuyordu. Çeşitli kabileler haram aylarda buralara hacca gelirler ve mâbedi tavaf edip kurban keserlerdi. Hz. Peygamber Mekke'nin fethinden sonra hepsini yıktırmıştır.

Câhiliye devrinden itibaren önemli görülen bazı belgelerin Kâbe duvarlarına asıldığı bilinmektedir. Bu dönemin yedi meşhur şairinin "el-muallakātü's-seb'a" adı verilen şiirleri, İslâm'ın başlangıcında müşriklerin müslümanlara uygulayacakları ambargoya dair aldıkları kararın metniyle Hârûnürreşîd'in, oğulları Emîn, Me'mûn ve Kāsım'ı veliaht tayin ettiğini bildiren belge bunlar arasındadır. İslâm döneminde yasaklanmadan önce başvurulan nesî' uygulaması da (haram ayların yerlerinin değiştirilmesi) Kâbe'de ilân edilmekteydi.

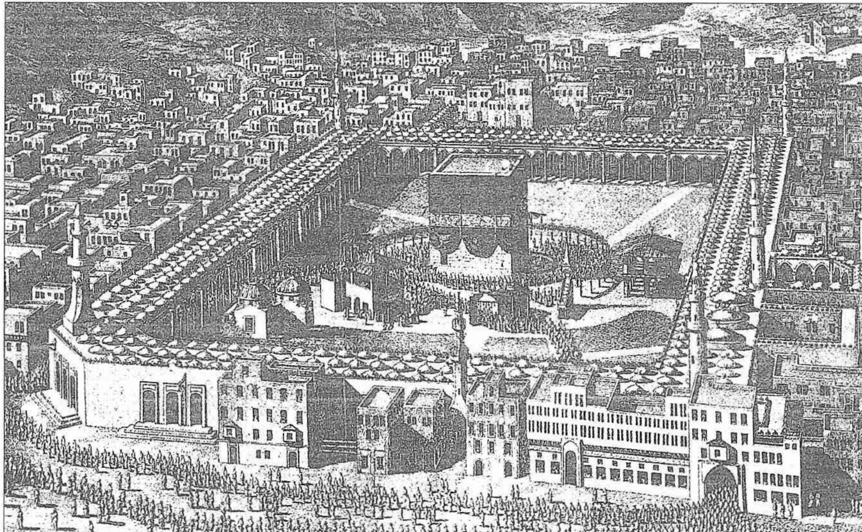
Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşa ederken içerisine kazdığı mahzen çukuru hazine yeri olarak kullanılmış, hediye edilen altın, gümüş eşya ve güzel koku gibi malzemenin buraya konulması gelenek halini almıştır. Zaman zaman soyulma teşebbüslerine mâruz kalan Kâbe hazinesi Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber tarafından aynen bırakılmıştır. Hz. Ömer bu hazineyi dağıtmak istemişse de sahâbe ile yaptığı istişare sonucunda bundan vazgeçmiştir. Daha sonra da halife ve sultanlar Kâbe'ye kıymetli hediyeler göndermeye devam etmişler, ayrıca içinde yer alan direklerle kapı ve oluk gibi kısımlarını da altın veya gümüşle kaplatmışlardır.

Kureyşliler'den önceki dönemde Kâbe'nin hangi günlerde açıldığına dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kureyşliler'in Kâbe'yi yeniden yapıp kapısını yükselttikten sonra pazartesi ve perşembe (diğer bir rivayette de pazartesi ve cuma) günleri ziyarete açtıkları söylenir (Fâkihî, VI, 233). Saygı gösterisi olarak ayakkabılarını merdivenin önünde çıkardıkları bilinmektedir. İslâm'dan sonra da kapının pazartesi ve cuma günleri açılmasına devam edilmiştir. 579 (1183) yılında Mekke'ye gelen İbn Cübeyr, Kâbe'nin her pazartesi ve cuma günü ile receb ayının her gününde açıldığını yazar (*er-Riḥle*, s. 93). Ancak daha sonraları sadece cuma günleri açılmıştır. Bunun hangi tarihten itibaren başladığı bilinmemekle beraber İbn Battûta, Kâbe'nin her cuma namazdan sonra, ayrıca Hz. Peygamber'in doğum gününde (12 Rebîülevvel) açıldığını kaydeder (*er-Riḥle*, I, 155 vd.). Takıyyüddin el-Fâsî de Kâbe'nin cuma günleri açıldığını ve pazartesiden vazgeçildiğini, fakat 801 (1398-99) yılının Ramazan, Şevval ve Zilkade aylarında pazartesi günleri de açıldığını ve bunun sadece kadınların ziyaretine tahsis edildiğini söylemektedir (*Şifâʾü'l-ġarâm*, I, 209). Bununla beraber Kâbe her yıl rebîülevvelin 12, recebin 29. günleri sabah erkenden açılır ve bu açılış genellikle kadınlara mahsus olurdu. Ayrıca ramazan bayramı sabahı âyan için, zilhiccenin ilk sekiz gecesinde de görevliler tarafından para karşılığı ziyaret etmek isteyenler için açılırdı (*a.g.e.*, I, 210). Zamanla cuma günleri de terkedilerek açılışlar senenin belli günlerine hasredildi. Günümüzde sadece yıkandığı günlerde ve konuk İslâm devlet ve hükümet başkanlarının ziyaretlerinde açılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Enbiyâʾ", 9-10, "Cihâd", 154, "Salât", 8, "Tefsîr", 9, "Hac", 42, 47, 49, 57, 59, 60, 69, 72, 104; Müslim, "Mesâcid", 1, "Fezâʾilü'ṣ-ṣaḥâbe", 29, "Ḥac", 19, 28, 40-42, 69; Ezrakī, *Aḫbâru Mekke* (Melhas), tür.yer.; Fâkihî, *Aḫbâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah), Mekke 1407/1986-87; Beyhakī, *Delâʾilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmu'tî Kal'acî), Beyrut 1405/1985, II, 45 vd.; İbn Cübeyr, *er-Riḥle* (nşr. W. Wright), Leiden 1907, s. 81-105; İbn Battûta, *er-Riḥle* (nşr. Ali el-Muntasır el-Kettânî), Beyrut 1405/1985, I, 154-158; Fâsî, *Şifâʾü'l-ġarâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I-II, tür.yer.; Necmeddin İbn Fehd, *İtḥâfü'l-verâ bi-aḫbâri Ümmi'l-ḳurâ* (nşr. Fehîm M. Şeltût), Kahire 1403/1983, tür.yer.; Kutbüddin en-Nehrevâlî, *el-İʿlâm bi-aʿlâmi Beytillâhi'l-ḥarâm*, Kahire 1305, tür.yer.; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, tür.yer.; M. Sâlih eş-Şeybî, *İʿlâmü'l-enâm bi-târîḫi Beytillâhi'l-ḥarâm* (nşr. İsmâil Hâfız), Mekke 1405/1984; İbrâhim Rifat Paşa, *Mirʾâtü'l-Ḥaremeyn*, Kahire 1344/1925, I-II, tür.yer.; Yûsuf Ahmed, *el-Maḥmil ve'l-ḥac*, Kahire 1356/1937; M. Tâhir el-Kürdî, *et-Târîḫu'l-ḳavîm li-Mekke ve Beytillâhi'l-kerîm*, Mekke 1385/1965, I-IV; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, bk. İndeks; M. Beyyûmî Mehrân, *Dirâsât târîḫiyye mine'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm fî bilâdi'l-ʿArab*, Riyad 1400/1980, s. 181-235; Ahmed Ömer ez-Zeylaî, *Mekke ve ʿalâḳātühe'l-ḫâriciyye: 301-487*, Riyad 1401/1981, s. 124-136; Hüseyin Abdullah Bâselâme, *Târîḫu'l-Kâʿbeti'l-muʿaẓẓama*, Cidde 1402/1982; Ahmed es-Sibâî, *Târîḫu Mekke*, Mekke 1404/1984; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1984, tür.yer.; M. Ma'sûm b. Muhammed Sâlih Demâ-

Berthauld tarafından çizilen Osmanlı dönemine ait bir gravürde Kâbe ve Harem'in Bâbüsselâm tarafından görünüşü

vendî, "Târîḫ-i Kaʿbe ve Mescidü'l-ḥarâm", *Mirâş-ı İslâmî-yi Îrân* (nşr. Resûl Caʿferiyân), Kum 1373, I, 225-249; Abdülkuddûs el-Ensârî, "el-Kaʿbe, esmâʾ ve imârât lâ maʿbeden ve maʿbûden ve târîḫen ḳable'l-İslâm", *Dirâsât Târîḫi'l-Cezîreti'l-ʿArabiyye* (nşr. Abdülkādir Mahmûd Abdullah v.dğr.), Riyad 1404/1984, II, 117-125; Seyyid M. ed-Dakn, *Kisvetü'l-Kaʿbeti'l-muʿaẓẓama ʿabre't-târîḫ*, Kahire 1406/1986; Vasiyyullah Abbas, *el-Mescidü'l-Ḥarâm: Târîḫuhû ve aḥkâmuh*, Mekke 1408; Abdüsselâm Ahmed Nazîf, *Dirâsât fi'l-ʿimâreti'l-İslâmiyye*, Kahire 1989, s. 170-195; Abdülhay el-Kettânî, *Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), bk. İndeks; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991, bk. İndeks; F. E. Peters, *Mecca: A Literary History of the Muslim Holy Land*, Princeton - New Jersey 1994, bk. İndeks; Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar, Osmanlılar Döneminde Hac: 1517-1638* (trc. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1995, s. 19-21, 100, 108, 124-129, 132; Mustafa S. Küçükaşçı, *Cahiliye'den Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn* (doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Firyâl Dâvûd Abdülhâliḳ, "Kisvetü'l-Kaʿbe", *el-Mevrid*, IX/4, Riyad 1401/1981, s. 171-178; İsmâil Hâfız, "Bâbü'l-Kaʿbeti'l-muʿaẓẓama", *ed-Dâre*, VII/3, Riyad 1402/1982, s. 7-25; U. Rubin, "The Kaba", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, VIII, Jerusalem 1986, s. 97-131; Yılmaz Can, "Kâbe", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, Samsun 1993, s. 67-92; Abdelaziz Gouda, "Die Tiraz-Werkstätten der Kiswa für die Kaʿba in Makka", *Isl.*, LXXI/2 (1994), s. 289-301; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan I. Ahmed Devrinde Kâbe'nin Tamiri", *STAD*, sy. 12 (1994), s. 37-38; A. J. Wensinck, "Kâ'be", *İA*, VI, 6-15; a.mlf. – [J. Jomier], "Kaʿba", *EI²* (İng.), IV, 317-322.

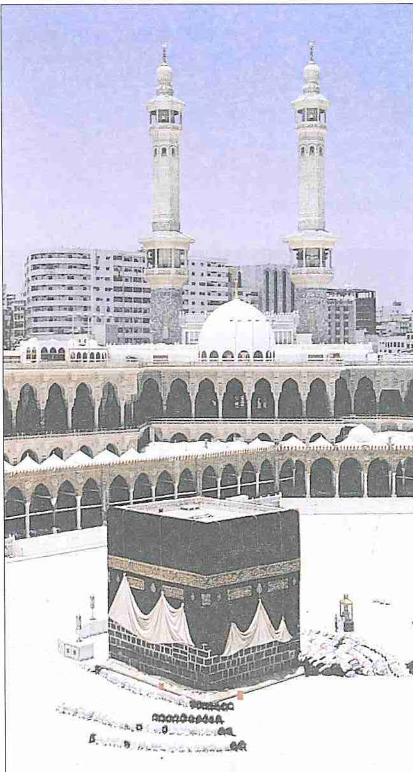
SADETTİN ÜNAL

KABE

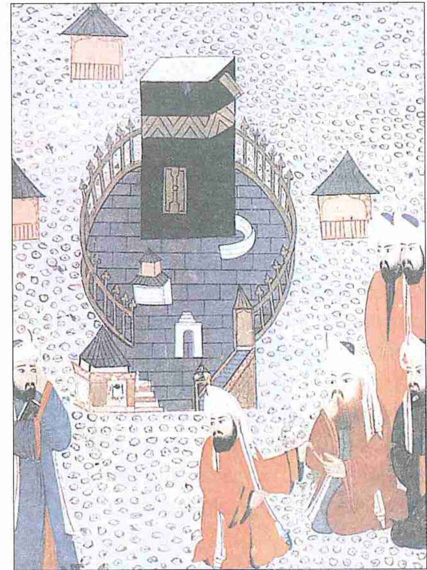
□ FIKIH. Kâbe, yeryüzündeki ilk ibadet yeri olmasının yanı sıra özellikle namaz ve hacla ilgili belirli şartların yerine getirilmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Kâbe'nin bulunduğu yöne yani kıbleye doğru yönelmek namazın şartları arasında yer alır. Hz. Peygamber'in Mekke'de iken namazlarını Kâbe'ye veya Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya doğru yahut her ikisini önüne alacak şekilde kıldığına dair farklı rivayetler bulunmakla birlikte Medine'ye hicret edince on altı veya on yedi ay Kudüs'e yönelerek namaz kıldığı ve, "Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir, siz de yüzünüzü onun bulunduğu yöne çevirin" meâlindeki âyetle (el-Bakara 2/144) Kâbe'nin kıble yapıldığı bilinmektedir (bk. KIBLE). Hac ve umre ibadetinin rükünlerinden biri olan tavaf da Kâbe'nin etrafında yapılır. Kâbe sola alınmak suretiyle Hacerülesved'in bulunduğu köşeden ya da hizasından başlayarak Kâbe'nin etrafında dönüp aynı noktaya gelindiğinde bir şavt yapılmış olur. Bir tavaf ise yedi şavttan meydana gelir (bk. TAVAF).

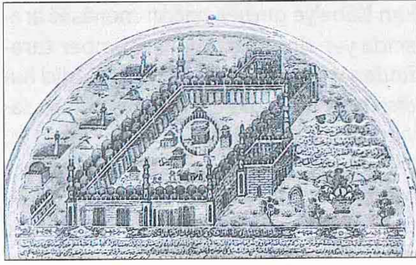
Kıble ve tavafın merkezi olmasından başka içine girilmesi ve orada namaz kılınması gibi hususlarda da Kâbe fıkhî hükümlere konu olmuştur. Fakihlerin büyük çoğunluğu Kâbe'nin içinde namaz kılmanın câiz olduğu görüşündedir. Bununla birlikte farz ya da nâfile türünden hangi namazların kılınabileceği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu görüş ayrılığı, Hz. Peygamber'in Kâbe'nin içinde namaz kılıp kılmadığıyla ilgili farklı rivayetlerin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Resûl-i Ekrem'in hicretten sonra dört defa Kâbe'ye girdiği nakledilmekle birlikte Mekke'nin fethi günü dışındaki girişleri ihtilâflıdır. Resûlullah Kâbe'ye girdikten sonra Hz. Âişe'ye, "Kâbe'ye girdim, ancak pişman oldum. Yaptığım işi geri getirebilseydim girmezdim. Ümmetime zorluk vermekten korkuyorum" demiştir (İbn Mâce, "Menâsik", 79; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 95; Tirmizî, "Ḥac", 45). Resûlullah'ın, Kâbe'ye girmenin hac menâsikinden kabul edilmesine yol açması endişesiyle bu ifadeyi kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kâbe'ye girmek haccın menâsiki arasında yer almamış, Hz. Peygamber tarafından yapılmış olması ve teşvik edici hadisler de dikkate alınarak müstehap sayılmakla yetinilmiştir. Resûl-i Ekrem'in, "Kâbe'ye giren kimse günahları bağışlanmış olarak çıkar" dediği rivayet edilmektedir (Taberânî, XI, 142, 160-161; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, V, 158). Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın Üsâme b. Zeyd, Bilâl-i Habeşî ve Osman b. Talha ile birlikte Kâbe'nin içine girdiği ve namaz kıldığı belirtilirken (Buhârî, "Ṣalât", 81, 96, "Ḥac", 51, 52; Müslim, "Ḥac", 388, 389; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 92; Nesâî, "Mesâcid", 5) bazılarında onun Kâbe'ye girerek Allah'a hamd ve senâda bulunduğu, Kâbe'nin duvarlarına alnını ve yanağını sürdüğü, dua ve istiğfar ettiği, her köşesine giderek tekbir, tehlil ve tesbihte bulunduktan sonra namaz kılmadan dışarı çıkıp Kâbe'nin ön tarafında iki rekʿat namaz kıldığı ve "bu kıbledir" dediği nakledilmektedir (Buhârî, "Ḥac", 54; "Meġāzî", 48; Nesâî, "Ḥac", 130, 133). Bu rivayetler, Hz. Peygamber'in biri Mekke'nin fethedildiği gün, diğeri Vedâ haccında olmak üzere iki farklı zamanda Kâbe'ye girmiş olabileceği, Üsâme b. Zeyd'in Kâbe'nin içinde dua ile meşgul olması ve ortamın karanlık oluşundan dolayı Resûl-i Ekrem'in namaz kıldığını farketmemiş olabileceği, Resûlullah'ın na-

Hac mevsimi dışında Kâbe'den bir görünüş

Darîr'in *Sîretü'n-nebî* adlı eserinde Kâbe minyatürü (TSMK, Hazine, nr. 1222, vr. 189ᵃ'dan detay)

Minyatürlü bir el yazmada Kâbe tasviri (Chestter Beatty Library, nr. 443)

maz kıldığını belirten rivayetlerde nâfile, kılmadığını ifade eden rivayetlerde ise farz namazların kastedildiği şeklindeki yorumlarla telif edilmeye çalışılmıştır.

Fıkıh âlimleri, Kâbe'nin içinde ya da üstünde namaz kılmanın hükmünü belirlerken Hz. Peygamber'in uygulamasının yanı sıra Kâbe'nin namaz ibadetinin şartlarından biri olan kıbleyi teşkil etmesini de dikkate almışlardır. Hanefî ve Şâfiî fakihleri, Kâbe'nin içinde hem farz hem nâfile namaz kılınabileceği görüşündedir. Ancak Şâfiîler cemaat sayısının artmasına imkân sağlayacağını, dolayısıyla namazdan elde edilecek sevabın daha fazla olacağını göz önünde bulundurarak farz namazların Kâbe'nin dışında kılınmasının daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Kâbe'nin içinde namaz kılan kimse dilediği yöne dönebilir. Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise Kâbe'nin içinde ancak nâfile namaz kılınabilir. Hatta Mâlikî fakihleri orada tavaf namazının, bayram, vitir ve sabah namazının ilk sünneti gibi müekked sünnetlerin de kılınmasını câiz görmezler. Azınlığı teşkil eden bazı fakihler ise Kâbe'nin içinde nâfileler dahil hiçbir namazın câiz olmayacağı görüşündedir.

Hz. Peygamber'in, Kâbe'nin damının da aralarında bulunduğu yedi yerde namaz kılmayı yasakladığına dair rivayetin (İbn Mâce, "Mesâcid", 4; Tirmizî, "Şalât", 141) sıhhat ve yorumunda görüş ayrılığına düşen fakihler Kâbe'nin üstünde kılınan namazın hükmü konusunda da farklı görüşler ileri sürmüştür. Hanefîler'e göre Kâbe'nin kıble oluşunda aslolan, yapının üzerine oturduğu arsadır; bunun için de Kâbe'nin üzerinde farz veya nâfile namaz kılmak câizdir. Ancak Hanefîler bunu Kâbe'ye saygısızlık görerek mekruh saymıştır. Şâfiîler de Kâbe'nin üzerinde farz veya nâfile namaz kılınmasını câiz görmekle birlikte namaz kılan kişinin kıbleye yönelmiş sayılabilmesi için tam kenarda değil önünde Kâbe'den bir kısım kalacak şekilde damın iç kısmında durmasını şart koşmuştur. Mâlikîler'e göre ise Kâbe'nin üstünde kılınan farz ve müekked sünnetler geçersizdir. Hanbelîler'de kuvvetli görüşe göre Kâbe'nin üstünde sadece nâfile namaz kılınabilir.

Kâbe'nin altı da üstü de kıbleye yönelmek açısından Kâbe hükmündedir. Kıbleye ilişkin hükümler hariç hicrde kılınan namaz da Kâbe içinde kılınmış namaz sayılır. Nitekim Hz. Âişe, Kâbe'ye girip namaz kılmak istediğini söylediğinde Resûl-i Ekrem'in onu elinden tutarak hicre soktuğu ve, "Kâbe'ye girmek istersen burada namaz kıl, çünkü o Kâbe'den bir parçadır" dediği rivayet edilmektedir (Tirmizî, "Hac", 48; Nesâî, "Hac", 128; ayrıca bk. **HİCR**). Tavafın ise hicrin dışından yapılması gerekir.

Kâbe'ye girecek kişi bu mekânın kutsiyetiyle ilgili bazı hususları yerine getirmelidir. Girmeden önce gusül abdesti almak, ayakkabıları ve varsa mestleri çıkarmak, Kâbe'nin içinde sükûnet ve huşû içerisinde dua, istiğfar, tesbih, tehlil ve tekbirle meşgul olmak, mecbur kalmadıkça konuşmamak, başkalarını rahatsız etmemeye özen göstermek, izdihama sebep olmamak ve göz yaşı dökmeye çalışmak Kâbe'ye girmenin âdâbı arasında yer alır. Kâbe sebebiyle Mekke şehri ve çevresi dokunulmaz ve güvenli bir yer sayılarak bazı özel hükümlere konu edilmiş (bk. **HAREM**), hadis kaynaklarında, Kâbe ve Mekke tarihiyle ilgili eserlerde altın oluk, Hacerülesved, hicr, makām-ı İbrâhim, mültezem, müstecâr ve Rüknülyemânî gibi Kâbe'nin bölüm veya unsurlarının fazileti ve bu yerlerde yapılacak dua ve ibadet âdâbıyla ilgili olarak birçok rivayet yer almıştır.

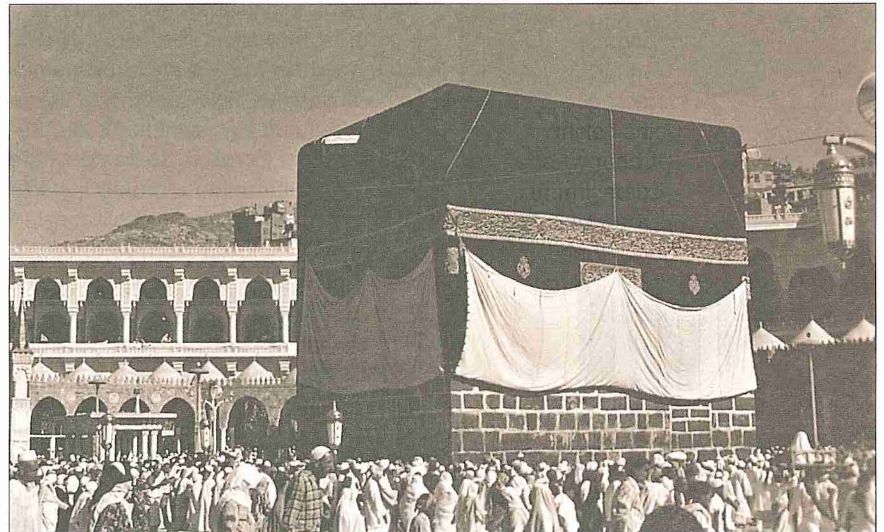
BİBLİYOGRAFYA :

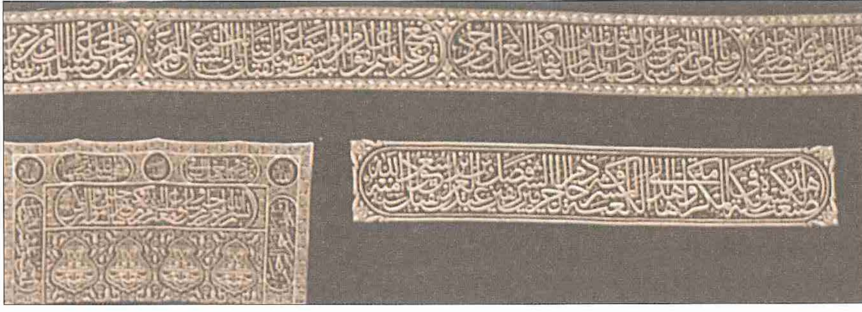
Buhârî, "Şalât", 81, 96, "Ḥac", 51, 52, 54, "Meġāzî", 48; Müslim, "Ḥac", 388, 389; İbn Mâce, "Menâsik", 79, "Mesâcid", 4; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 92, 95; Tirmizî, "Ḥac", 45, 48, "Şalât", 141; Nesâî, "Mesâcid", 5, "Ḥac", 126, 127, 128, 130, 133; Şâfiî, *el-Üm*, I, 85; Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 91; Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî), XI, 142, 160-161; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1352, V, 158; Şîrâzî, *el-Mühez̠zeb*, Beyrut 1992, I, 226-228; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, [baskı yeri yok] 1988 (Dârü'l-ma'rife), I, 112-113; Kâsânî, *Bedâʾiʿ* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1418/1997, I, 555-556; Muhibbüddin et-Taberî, *el-Ḳırâ li-ḳāṣıdi Ümmi'l-ḳurâ* (nşr. Mustafa es-Sekkā), Kahire 1390/1970, s. 494-522; Fâsî, *Şifâʾü'l-ġarâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I, 225-267; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnṣâf fî maʿrifeti'r-râciḥ mine'l-ḫilâf* (nşr. M. Hâmid el-Fıkī), Beyrut 1406/1986, I, 496-499; Buhûtî, *Keşşâfü'l-ḳınâʿ*, III, 156-157; Şevkânî, *Neylü'l-evṭâr*, II, 156-158; G. R. Hawting, "'We Were Not Ordered with Entering it But Only with Circumambulating it'. Hadith and Fıqh On Entering the Ka'ba", *BSOAS*, XLVII/2 (1984), s. 228-242; "Kaʿbe", *Mv.F*, XXXIV, 261-263.

KÂMİL YAŞAROĞLU

Rüknüşşâmî ile Rüknülyemânî arasındaki Kâbe duvarı (Mustafa Uzun fotoğraf arşivi)

Makām-ı İbrâhim tarafında Kâbe örtüsünün bir detayı (Mustafa Uzun fotoğraf arşivi)

KABE

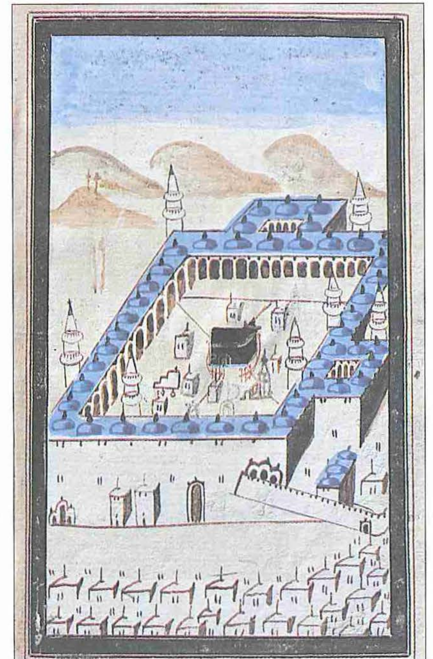
□ TÜRK EDEBİYATI. Türk edebiyatında Kâbe, ilk inşasından başlayarak Hz. Âdem'den itibaren çeşitli peygamberlerin hayatıyla ilgisi açısından ele alınmış, bunlar arasında Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil ve Hz. Muhammed'in peygamberlik dönemleri üzerinde özellikle durulmuştur. Kâbe'den bahsedilirken tenâsüp ve tedâîler dolayısıyla Hacerülesved, Zemzem Kuyusu, altın oluk, makām-ı İbrâhim, Safâ ve Merve gibi mekânlar; ihram, tavaf, sa'y gibi Kâbe'ye mahsus kıyafet ve davranışlar; telbiye ve ziyaret duaları ile hacca dair âyet ve hadisler zikredilmiştir. Bunların tefsiri sırasında nakledilen menkıbe ve hikâyeler zengin bir malzeme oluşturmaktadır. Kâbe edebî eserlerde Kâbetullah, Kâ'be-i Muazzama, Kâ'be-i Ulyâ, Beytullah, Beytü'l-atîk, Beytü'l-harâm, Beytü'l-ma'mûr, Harem-i şerif gibi adlar; Kâbe ziyareti, Kâbe yolu, Kâbe toprağı, Kâbe eşiği, Kâbe örtüsü, Kâbe oluğu gibi kavramlar; Kâ'be-i dîdâr, Kâ'be-i derd, Kâ'be-i hâcât, Kâ'be-i maksûd, Kâ'be-i vasl gibi tabirlerle yer almıştır.

Türk edebiyatında Kâbe hakkında kaleme alınan eserler genel olarak *Kâ'benâme* adıyla anılır. Bu ismi taşıdığı bilinen ilk eser Akşehirli Abdurrahman Gubârî'nin (ö. 974/1566) 3199 beyitlik mesnevisidir (Üsküdar Selim Ağa Ktp., Kemankeş Emîr Hoca, nr. 223; eser üzerinde Nuray Şimşek tarafından yüksek lisans çalışması yapılmıştır; bk. bibl.). Sâfî'nin 1131 (1719) yılında yazdığı *Kâ'benâme* adlı mesneviyle (TSMK, Revan Köşkü, nr. 835) Ali b. Osman el-Ûşî (Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan, nr. 95) ve Ebü'l-Fazl Muhammed es-Sincârî'nin (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3955; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1578) aynı adı taşıyan eserleri de bu grupta yer almaktadır. Ayrıca menâsik-i hac ve menâzil-i hac türü eserlerde Kâbe ile ilgili manzum parçaların yer aldığı görülmektedir. Gubârî'nin 700 beyitlik *Menâsik-i Hac* (TSMK, Hazine, nr. 146; Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 5167) ve Kâbe'nin yapılışı ile ölçüleri hakkında bilgi veren mensur *Mesâhatnâme* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3989) adlı kitaplarında da Kâbe'ye dair bilgiler bulunmaktadır.

Abdurrahman Hibrî'nin *Menâsik-i Mesâlik*'i her iki türün bir araya getirildiği mensur bir eser olup Kâbe'nin ve Mescid-i Harâm'ın bina edilmesi ve tamirine dair çeşitli bilgiler nakletmektedir. XVII. yüzyıl şairlerinden Sulhî'nin *Der Beyân-ı Aded-i Menâzil-i Hicâz* adlı altmış yedi beyitlik mesnevisinde (Millet Ktp., Şer'iyye, nr. 445) Kâbe'nin methine de yer verilmiştir. Moralı Bahtî'nin 1056'da (1647) kaleme aldığı *Manzûme fî menâsiki'l-hacc*'ı (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 123) Gubârî'nin eserinden sonra bu türün en tanınmış örneğidir. Şair bazı beyitlerden anlaşıldığı üzere eserini hacca gitmeden yazmıştır. Menâzil türündeki eserlerden biri de XVII. yüzyılda yaşadığı sanılan Seyyid Hasan Rızâî'nin *Tuhfetü'l-menâzili'l-Kâ'be*'sidir (Cambridge University Library, nr. 284[t], Or., 662 [8]). Kadrî mahlasını kullanan Abdülkadir Çelebi'nin *Menâzilü't-tarîk ilâ Beyti'llâhi'l-atîk* isimli mensur eserinde (Millet Ktp., nr. 892) müellifin 1056'da (1647) yaptığı hac ziyareti anlatılmaktadır. Tarih beytinden Cûdî mahlaslı bir şair tarafından 1168'de (1754-55) kaleme alındığı anlaşılan *Merâhilü Mekke mine'ş-Şâm* adlı manzumede (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4886/3) müellif Kâbe'yi ziyaretine ait şahsî intibalarını sade bir dille aktarmıştır. İstanbullu şair ve hattat Seyyid İbrâhim Hanif Bey'in (ö. 1217/1802) *Hâsıl-ı Hacc-ı Şerîf li-menâzili'l-Haremeyn*'i (Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 220) hac yolundaki önemli ziyaret yerlerini tasvir eden manzumelerle zenginleştirilmiş olup türünün bilinen yapısından farklı özelliklere sahiptir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinin bütünüyle hac yolculuğuna ayırdığı IX. cildinde (s. 726-748) Kâbe ve kuruluşu, ziyaret âdâbı, çeşitli onarımları, gibi konularda bilgi vermiş ve müşahedelerini nakletmiştir.

Eyüp Sabri Paşa'nın *Mir'âtü'l-Haremeyn Mir'âtü Mekke* adlı eseri (İstanbul 1301) Kâbe hakkında bilgi veren önemli kitaplardan biri olup içinde Kâbe ile ilgili birçok harita, resim ve çizim yer almaktadır. Ahmed Rifat Efendi'nin *İhyâü'l-hac* isimli risâlesinin yazma bir nüshasının sonunda (MÜİF Ktp., Yazma, nr. 216) Kâbe'ye dair iki şiir yer almaktadır. Bu nüshada minyatür sanatında önemli yeri olan Kâbe, Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî tasvirleri de bulunmaktadır. Bekir Sıdkı'nın *Zamanımıza ve Meşrutiyete Münâsib Menâsik-i Hac Manzumesi* adıyla ve sade bir Türkçe ile yazdığı otuz beyitlik şiiri de (İstanbul 1329) ilgi çekici bir örnektir. Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin *Muhammediyye*'si ile (nşr. Âmil Çelebioğlu, İstanbul 1996) Ahmed

Ahmed Rifat Efendi'nin *İhyâ'ü'l-hac* adlı menâsikinin sonundaki Kâbe tasviri (MÜİF Ktp., Yazma nr. 216)

Bîcan'ın *Envârü'l-âşıkîn*'i (İstanbul 1301) ve Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Mârifetnâme*'si (İstanbul 1284) gibi ansiklopedik mahiyetteki eserlerde de Kâbe'ye önemli bir yer verilmiştir.

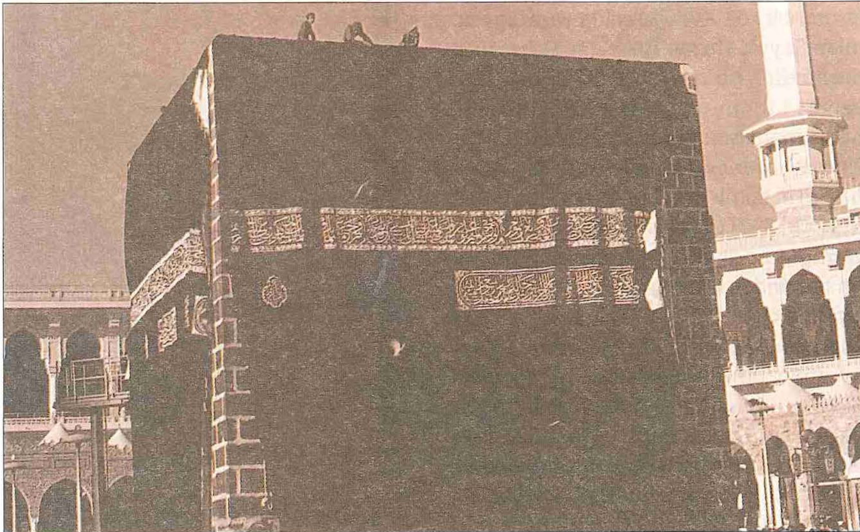
Türk edebiyatında Kâbe hakkında ilk müstakil şiir Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet*'inde yer almaktadır; eserdeki hikmetlerden elli sekizincisi hac ve Kâbe'ye ayrılmıştır. Yesevî'nin diğer manzumelerinde de bu konuyla ilgili beyitlere rastlanmaktadır. Anadolu sahasında kaleme alınmış ilk eserlerden olan Ahmed Fakih'in *Kitâbü Evsâfı mesâcidi'ş-şerîfe*'sinde "Fî Zikri Vasfı Mekke" adlı bölümde Kâbe'ye genişçe yer verilmiştir. Yûnus Emre, "Allah evi ziyârettir ben anda varmak isterim / Muhammed'in güzel nûrun ben anda görmek isterim" mısralarıyla başlayan beş beyitlik şiiri dışında birçok manzumesinde Kâbe'ye yer vermiştir. Kâbe hakkında müstakil şiirlerden biri de Fedâyî'nin "Der Medh-i Kâ'be-i Muazzama Şerrefehullah" başlığını taşıyan dokuz bendlik murabbaıdır (*Divan*, vr. 10ª). Mehmed Hıfzî'nin *Kitâb-ı Fezâil-i Beyt-i Mukaddes* adlı eserinde Kâbe'ye dair iki manzume vardır.

Necâti Bey, "kıblem" redifli gazelinde konuyu sevgili-kıble-Kâbe ilişkisi içinde ele alarak divan şiirinde mânevî unsurlardan maddî unsurlara geçişin güzel bir örneğini vermiştir. Aynı özellik Bâkî'nin "kıblem" redifli gazelinde de mevcuttur. Ahmed Paşa da, "Göster cemâlin Kâ'be'sin kim görsün Ahmed kıblesin / Hem kıblesin uşşâka hem kıble-nümâ ol ey sanem" beytinde aynı anlayışı kıblenümâ unsurunu da katarak zenginleştirir. Necâti Bey'in, "Benzetirken yâr eşiğin ehl-i diller Kâ'be'ye / Başlamamış idi İbrâhîm-i Âzer Kâ'be'ye" matla'lı gazeli, gazel haccmi içinde divan şiirinin Kâbe hakkındaki bütün telakkilerini âdeta özetler. Kanûnî Sultan Süleyman da "Kâbe'ye" redifli gazelinde aynı temayı işler. Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz* adlı mesnevisinin otuz altıncı makalesinde Kâbe-insan ilişkisi üzerinde durulmaktadır (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4059, vr. 75ᵇ-76ª). Aynı şairin padişah vasfında yazdığı, "Kâ'betullâh ile ey dil sanasın mülk-i cihan / Bir kara benli güzel mahbûba dönmüştür heman" matla'lı kasidesinin nesîb bölümündeki, "Kârbân-ı Kâ'be'ye zînet verir bang-i ceres / Râh-ı kûyunda anınçün eylerim âh u figan" beytiyle, "Secdegâh oldu kapısı Kâ'be-veş tâ haşre dek / Vere gönlünün murâdını Hudâ-yı müstean" şeklindeki dua beyti Kâbe'nin divan şiirinde nasıl yer aldığının örneklerini verir. Nâbî, 1089'daki (1678-79) hac ziyaretinin ardından yazdığı *Tuhfetü'l-Haremeyn* adlı kitabının "Zikr-i Evsâf-ı Kâ'be-i Ulyâ" başlıklı bölümünde Kâbe, makām-ı İbrâhim, Hacerülesved, zemzem hakkında bilgi verdiği gibi *Hayriyye* adlı eserinde de, "Kâ'be beytü'ş-şeref-i a'zamdır / Nokta-i dâire-i âlemdir" mısraları ile başlayan on iki beyitlik bir methiyenin de içinde bulunduğu bir şiir yer almaktadır.

Kâbe'ye dair şiirlerin bir kısmı bestelenmiştir. Eskiden kamerî aylara göre seçilmiş ilâhilerin icra edildiği tekkelerde özellikle şevval, zilkade ve zilhicce aylarında yapılan zikir meclislerinde hac ve Kâbe konulu bestelerin okunması bir gelenekti. Daha çok mutasavvıf şairlerin güftelerinin kullanıldığı bu ilâhilere, "Kâbe'nin yolları bölük bölüktür"; "Yürük değirmenler gibi dönerler"; "Ganî mevlâm nasib etse / Varsam ağlayı ağlayı" gibi besteler örnek verilebilir (geniş bilgi için bk. Töre, VI, İndeks). Kâbe ilâhilerinin hacılar arasında büyük rağbet gördüğü ve hac yolculuğu sırasında kervanlarda okunduğu, bu ilâhilerin güfte mecmualarında ayrı başlıklar altında yer alması yanında (İÜ Ktp., TY, nr. 1972, vr. 19ª) aynı adla derlenmesi (*İlâhî-yi Hac*, AÜ DTCF Ktp., Muzaffer Ozak, nr. 560; *İlâhî-yi Huccâc*, Millî Ktp., Cönk, nr. 108) ve bir cönk şeklinde basılmasından da (*Mekke İlâhisi*, İstanbul 1318) anlaşılmaktadır. Ayrıca dinî-tasavvufî mesnevilerde Kâbe hakkında bölümler bulunmaktadır. Refîî tarafından 811'de (1408-1409) kaleme alınan *Beşâretnâme* adlı mesnevide (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1662) Kâbe'nin esrarını ve Hz. Âdem'in Kâbe toprağından yaratıldığını anlatan bir bölüm vardır. Abdülvâsi Çelebi'nin *Halilnâme*'sinde Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil ile birlikte Kâbe'yi bina etmesi anlatılmaktadır. Hatiboğlu'nun *Ferahnâme* adıyla Arapça'dan tercüme ettiği, 100 hadis ve 100 hikâyeden meydana gelen mesnevisinin 36, 39 ve 93. hikâyeleri de Kâbe ile alâkalıdır.

Kısas-ı enbiyâ, İslâm tarihi, siyer kitapları, mevlidler, mi'racnâmeler, devriyeler ve ıydıyyeler ile ilâhiler yanında aşka dair yazılmış kaside ve gazellerde de Kâbe'ye temas eden pek çok beyit bulunmaktadır. Bunlarda en çok işlenen konu Kâbe-gönül ilişkisidir. Fuzûlî bunu, "Fuzûlî hâli olmaz sûret-i dil dôst fikrinden / Bu ma'nîden ki Beytullah derler kalb-i mü'mindir" şeklinde açıklamıştır. Kâbe-kıble alâkası şairlerin sevgili-kaş-mihrap çağrışımı ile yöneldikleri önemli bir unsurdur. Ahmed Paşa'nın, "Ey hüsn harîminde yüzü Kâ'be vü ma'bed / Vey halka-i Beytülharem ol zülf-i müca'ad" beytiyle İbn Kemal'in, "Çün yüzün Kâ'be vü hâlin Hacerülesved imiş / Hacc-ı vaslında yüzüm ona sürem gelir" ve, "Eşiğine sürmeden yüz giyme vasl-ı hil'atin / Gel tavâf et Kâ'be'yi var sonra çık ihramdan" ve Fehîm'in, "Târ-ı zülfem ki metâfım olalı Kâ'be-i

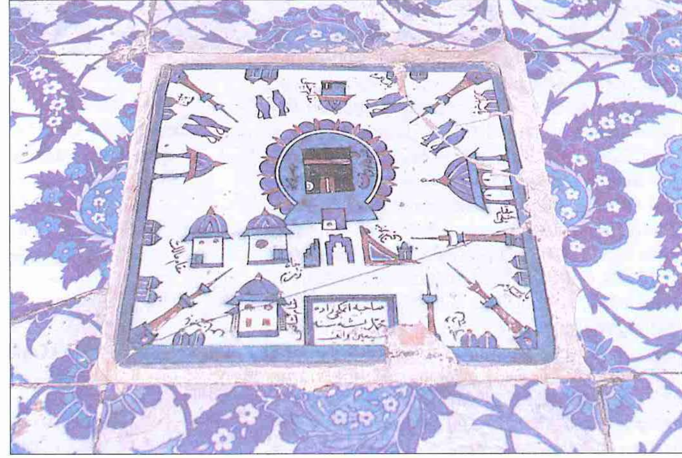
1979 yılında Kâbe örtüsü değiştirilirken (Mustafa Uzun fotoğraf arşivi)

hüsn / Bûy-ı pîrâhen-i Yûsuf benim ihrâmımdır" beyitleri tavaf, metâf, ihram, harim, yüz, hal (ben), Hacerülesved, mâbed, Kâbe halkası, Beytülharem, zülf gibi farklı unsurları divan şiiri estetiği içinde tek beyitte toplamış güzel örneklerdendir. Trabzonlu Cûdî Efendi'nin, "Abestir intihâb-ı cây-ı bûse vech-i dilberde / Derûn-ı Kâ'be'de ta'yîn-i mihrâb gerekmez" beyti de bu anlayış üzerine kurulmuştur.

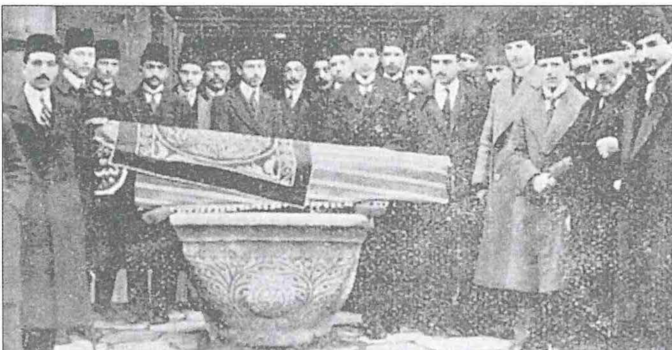
Batı tesirindeki Türk şiirinde de Kâbe ile ilgili unsurlar mevcuttur. Bunların başında Nâmık Kemal'in "Vâveylâ" adlı şiirinin üçüncü nevhasının ilk mısraları gelir: "Git vatan Kâ'be'de siyâha bürün / Bir kolun ravza-i Nebî'ye uzat / Birini Kerbelâ'da Meşhed'e at / Kâinâta o hey'etinle görün". Muallim Nâci'de ise Kâbe klasik şiir çizgisinde bir anlayışla yer almıştır. Onun "Şerâre"deki, "Gönlüme sâkîyi mi'mâr eyledim meyhânede / Allah Allah Kâ'be i'mâr eyledim meyhânede" matla'lı gazeli, "Kâ'be-i kûyun anıp nûş ettiğim sâgarları / Zemzem-i eşkimle ser-şâr eyledim meyhânede" beyitleriyle biraz da tasavvufî bir mahiyet gösterir. Kâbe Mehmed Âkif'in şiirlerinde müminin kıblesi olarak saygıya lâyık, uğruna tereddütsüz can verilecek bir mübarek vatan parçası olarak yer almıştır. Mekke'de doğan İsmâil Safâ'nın, "Ey Kâ'be metâf-i enbiyâsın / Ey Kâ'be medâr-ı evliyâsın / Ey Kâ'be metâfsın yegâne / Sükkân-ı zemîn ü âsümâne" mısralarıyla başlayan "Ah Mekke" başlıklı şiirinin ilk iki bendi de Kâ'be hakkındadır.

Mâni, ninni, bilmece, atasözü ve deyimlerde Kâbe ile ilgili unsurları ihtiva eden pek çok örnek bulunur. Âmil Çelebioğlu'nun yayımladığı *Ramazannâme*'de "Kâbe Faslı" başlığıyla yer alan mâniler bu hususta bir fikir verir. Halk ve âşık şiirinde de Kâbe pek çok şair tarafından ele alınmıştır. Nevin Akkaya bu mısraları "Dinsel Mekânlar" başlığı altında bir araya getirmiştir (*Türk Halk Şiirinde Özel Adlar*, s. 564-573). XVIII. yüzyıl saz şairlerinden Âşık Ali, Hocaoğlu, Hükmî ve Kâtibî'nin, hac emîri ve Şam valisi olan Osmanoğlu Nasuh Paşa'nın hac yolunu emniyete alması dolayısıyla söyledikleri destan ve divanlarda Kâbe çeşitli özellikleriyle yer almıştır (Köprülü, s. 391-393, 411-416). Neşâtî'nin destanı ise Beytullah yolunda şairin başına gelenleri anlatır (*a.g.e.*, s. 437-438). Karacaoğlan'ın, "Bana kara diyen dilber" mısraıyla başlayıp "Kara donludur Beytullah / Örtüsü kara değil mi" diye sona eren şiiri Kâbe'nin halk edebiyatındaki örneklerendir.

Kâbe tasvirli çini pano (Rüstem Paşa Camii - İstanbul)

Her yıl değiştirilen Kâbe örtüsünün İstanbul'dan surre alayı ile Kâbe'ye gönderilmesi Osmanlı sosyal hayatında çok önemli bir gelenekti (bk. SURRE). Eski örtü geri getirilerek parçaları başta devlet adamları olmak üzere eşrafa dağıtılır, camilerde teberrükât eşyası olarak muhafaza edilirdi. Topkapı Sarayı Hırka-ı Saâdet Dairesi'nde, Edirne Eskicami ve Üsküdar Yenicami mihrap duvarında günümüzde de asılı bulunan Kâbe örtüsü parçaları bazı padişahların (halen III. Ahmed, II. Osman, III. Osman, IV. Murad ve III. Mehmed'in sandukaları üzerinde Kâbe örtüsü vardır) ve önemli kişilerin sandukalarına pûşîde olarak örtülür, bazan da kefen olarak kullanılırdı. Necâti Bey'in, "Kara Kâ'be örtüsüyle örtesiz tâbûtumu / Ölicek zülf-i gamından dôstlar kardaşlar" beytiyle Ahmed Paşa'nın, "Çekti zülfün kûşe-yi ebrûsuna dilber dedi / Yaraşır Kâ'b'örtüsü asılsa mihrâb üstüne" mısraları bu uygulamanın şiire yansımasıdır.

Recâizâde Mahmud Ekrem'in tabutu üzerine konulan Kâbe örtüsü (*Resimli Kitâb*, Ağustos-Eylül 1329, nr. 50, c. 9, s. 163)

Camilerde ve bazı evlerde Kâbe'nin genel görünüşüne ait halk resimleri yanında Kâbe ile ilgili âyet, hadis ve beyitlerin yer aldığı pek çok hat eseri mevcuttur.

Eldeki örneklerden Kâbe tasvirinin halı üzerine XV-XVI. yüzyıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak 1610'da şeyhülislâmlıktan Kütahya halıcılarına gelen bir yazı ile ayak altında kaldığı için bu uygulama yasaklanmış, daha sonra aynı tasvirler çini üzerine yapılmaya başlanmıştır. Böylece XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı çiniciliğinde Kâbe tasvirli panolar önem kazanmıştır. Halen Ayasofya Camii mihrap duvarında, kitâbesinden 1053'te (1643) İznikli Mehmed Bey tarafından yapıldığı anlaşılan 41 × 52 cm. ebadında bir Kâbe tasviri yer almaktadır. Topkapı Sarayı I. Ahmed Kütüphanesi ile Harem Dairesi duvarlarında bulunan örnekler bu uygulamanın camiler dışında da yer bulduğunu göstermektedir. Kastamonu Küre Hoca Paşa, Niğde Murad Paşa camileriyle Kütahya Ulucamii'ndeki panolar Kâbe tasvirli çini panoların Anadolu'da da yaygın olduğunu, çeşitli müze koleksiyonlarında mevcut parçalar ise bu panolara rağbetin boyutlarını göstermektedir (geniş bilgi için bk. Erken, sy. 9 [1971], s. 297-320).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet* (haz. Hayati Bice), Ankara 1993; Ahmed Fakih, *Kitâbü Evsâfı mesâcidi'ş-şerîfe* (haz. Hasibe Mazıoğlu), Ankara 1974, s. 25-30; *Yunus Emre Divanı* (haz. Faruk K. Timurtaş), Ankara 1986, s. 243; Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye II* (nşr. Âmil Çe-

lebioğlu), İstanbul 1996, s. 39-49, 85-86, 96, 102-103, 366-367; Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul 1301, s. 64-68, 393-394; Ahmed Paşa, *Ahmed Paşa Divanı* (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1966, s. 46; Necatî Bey, *Necatî Beg Divanı* (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1963, s. 155, 220, 295, 356, 423-424, 439, 498, 540; İbn Kemâl, *Dîvân* (haz. Mustafa Demirel), İstanbul 1996, s. 66, 154; *Abdurrahman Gubârî'nin Kâbenâmesi* (haz. Nuray Şimşek, yüksek lisans tezi, 1987), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 17-79; *Muhibbî Dîvânı* (haz. Coşkun Ak), Ankara 1987, s. 733, 735, 873; *Bâkî Dîvânı* (haz. Sabahattin Küçük), Ankara 1994, s. 306; Yahyâ Bey, *Dîvan* (haz. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul 1977, s. 23-27; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 726-748; Nâbî, *Divan*, İstanbul 1292, s. 9, 60-61; a.mlf., *Hayriyye*, İstanbul 1292, s. 8-9; a.mlf., *Tuhfetü'l-Haremeyn*, İstanbul 1265, s. 62-70; Fedâyî, *Divan*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 633, vr. 10ª; Ahmed Rifat Efendi, *İhyâü'l-hac*, MÜİF Ktp., Yazma, nr. 216, vr. 83ᵇ-85ª; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, tür.yer.; Mehmed Fevzi Efendi, *İyânü'l-mesâlik fî beyâni'l-menâsik*, İstanbul 1302, s. 32-35; *Türk Musikisi Klasiklerinden İlâhîler* (İstanbul Konservatuvarı neşriyatı), İstanbul 1933, III, 139-144; M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, Ankara 1962, s. 391-393, 411-416, 437-438; Fevziye Abdullah Tansel, *Tanzimat Devri Edebiyatı'nda Dinî Şiirler*, Ankara 1962, s. 67-69; Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanını Tedkik*, İstanbul 1964, s. 116; Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 42-43; E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973, I, 145; Gölpınarlı, *Katalog*, III, 304; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, bk. İndeks; Âmil Çelebioğlu, *Ramazannâme*, İstanbul 1974, s. 192-193; a.mlf., *Türk Edebiyatında Mesnevî*, İstanbul 1999, s. 119, 125, 200-201; Töre, *İlâhîler*, VI, tür.yer.; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânı (İnceleme)*, Ankara 1990, I, 156, 160; a.mlf., *Hayretî'nin Dînî-Tasavvufî Dünyası*, Ankara 1998, s. 114-115; Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, Ankara 1990, s. 41-43; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 227-228; Cemâl Kurnaz, *Hayalî Bey Dîvânı'nın Tahlili*, İstanbul 1996, bk. İndeks; Mustafa Uzun, *Dînî Edebiyatımızın Son Temsilcilerinden Mehmed Fevzi Efendi ve Dînî Mesnevîleri*, İstanbul 1996, s. 120; Nevin Akkaya, *Türk Halk Şiirinde Özel Adlar*, Balıkesir 1999, s. 564-573; Menderes Coşkun, *Ottoman Pilgrimage Narratives and Nabi's Tuhfetü'l-Haremeyn* (doktora tezi, 1999), Durham University; a.mlf., "Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Hac Seyahatnameleri I", *TUBA*, XXIV (2000), s. 91-108; Sabih Erken, "Türk Çiniciliğinde Kâbe Tasvirleri", *VD*, sy. 9 (1971), s. 297-320; Sevim İlgürel, "Abdurrahman Hıbrî'nin Menâsik-i Mesâlik'i", *TED*, sy. 6 (1975), s. 111-113; *TD*, sy. 30 (1976), s. 62-68; Sadi Bayram, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Kendiliğinden Desenli, Üzeri Yazılı İki Kumaş", *VD*, XV (1982), s. 139-156; Müjgân Cunbur, "Eski Şiirimizde Kâbe ve Kâbe Ziyaretleri", *MÜTAD*, sy. 7 (1993), s. 141-171; İsmail Ünver, "Gencîne-i Râz", *DİA*, XIV, 20; Rahmi Yaran, "Hac", *a.e.*, XIV, 412-413; Ahmet Özel, "Hac", *a.e.*, XIV, 415.

 MUSTAFA UZUN

KĀBE KAVSEYN

(قاب قوسين)

Kur'an'da Hz. Peygamber'in mi'racda Cebrâil'e veya Allah'a çok yaklaştığını anlatan ifade (en-Necm 53/9); **tasavvufta Hak ile ittihad ve aynü'l-cem' makamı (bk. Mİ'RAC).**

KĀBIZ

(القابض)

Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) **biri.**

Sözlükte "almak, tutmak, avucunda tutmak, sahip olmak; daraltmak" mânalarındaki **kabz** kökünden sıfat kuruluşunda bir isim olup Allah'a nisbet edildiğinde "rızkı daraltan; canlıların ruhunu alıp hayatlarına son veren" anlamında kullanılır (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "ḳbż" md.; *Lisânü'l-ʿArab*, "ḳbż" md.).

Kabz kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz yerde geçmekte, bunlar arasında kābız kelimesi yer almamaktadır (M. F. Abdülbâkī, *el-Muʿcem*, "ḳabż" md.). Kavramın zât-ı ilâhiyyeye nisbet edildiği dört yerde Cenâb-ı Hakk'ın kabz ve bast fiillerini gerçekleştirdiği (el-Bakara 2/245), yer küresinin güneşe karşı olan konumuna bağlı olarak gün ortasından itibaren gölgeyi yavaş yavaş kısalttığı (el-Furkān 25/45-46) ve kıyamet gününde bütün yeryüzü sanki avucunun içinde imiş gibi O'nun hâkimiyet ve tasarrufu altında bulunacağı ifade edilir (ez-Zümer 39/67).

Aynı kavram hadis rivayetlerinde de Allah'a izâfe edilmiştir (Wensinck, *el-Muʿcem*, "ḳbż" md.). Kābız, doksan dokuz isme yer veren kaynakların dışında (Tirmizî, "Daʿavât", 82; İbn Mâce, "Duʿâ'", 10) bazı münasebetlerle Allah'ın ismi olarak zikredilmiştir (*Müsned*, III, 442). Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber döneminde fiyatlar aşırı derecede yükselmiş, ashap kendisine başvurarak fiyatları tesbit etmesini istemiş, o da şu cevabı vermiştir: "Fiyat olgusuna hükmeden, rızkı daraltıp genişleten, insanların geçimine medar olan nimetleri lutfeden Allah'tır. Ben, can ve mal güvenliği konusunda hiç kimsenin şahsımdan davacı olmayacağı bir konumda rabbime kavuşmayı arzu ediyorum" (*Müsned*, III, 156, 286; Tirmizî, "Büyûʿ", 49; İbn Mâce, "Ticârât", 27, "Duʿâ'", 10).

Âlimler hâfıd-râfi', muiz-müzil gibi kābız ile bâsıt isimlerinin de karşıt anlamlı olmakla birlikte birbirlerini dengeleyip tamamladıklarını göz önünde bulundurarak bu iki ismin beraber kullanılmasının gereğini vurgulamış, Bakara sûresinde Allah'a nisbet edilen kabz-bast kavramları üzerinde çeşitli yorumlar yapmışlardır. Mâtürîdî, kābızın "rızkı daraltan" şeklindeki mânasını verdikten sonra bunun sebebini taşkınlığın önlenmesi olarak belirtmiş (*Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*, vr. 675ª), ayrıca "ihsan ettiği her türlü nimeti sınırlandıran" (*a.g.e.*, vr. 59ª), "karanlığı güneşle geri çeken" (*a.g.e.*, vr. 519ª); "kuşları havada tutan, havayı kuşların uçmasına elverişli hale getiren" (*a.g.e.*, vr. 806ª) şeklindeki anlamlara da yer vermiştir. Râgıb el-İsfahânî de kabz ve bast kavramlarını "bazan vermez, bazan verir; bir zümreye vermez, diğerine verir; bazan toplar, bazan dağıtır; öldürür ve diriltir" şeklinde mânalandırmıştır (*el-Müfredât*, "ḳbż" md.). Bunlardan başka kābız ve bâsıt isimlerine "sadakaları kabul edip mükâfatını veren" (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, vr. 125ª); "sadakaları alıp fakirlere dağıtan" (Kuşeyrî, s. 45) şeklinde de anlam verilmiştir. Kābız ve bâsıta tasavvuf açısından bakış yapılarak bazı yorumlar getirilmiştir. Kuşeyrî bu isimlere, "kalpleri bilgisizlik ve gaflet sebebiyle daraltıp yabancılaştıran; ilim ve mârifet yoluyla genişleten" mânasını vermiş, kabz ve bastın kalbin havf ve recâ hali olabileceğini söylemiştir (*a.g.e.*, s. 45; bk. **KABZ**). Kābız ismi Allah'ın fiilî sıfatlar grubuna girer (ayrıca bk. **BÂSIT**).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ḳbż" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "ḳbż" md.; *Lisânü'l-ʿArab*, "ḳbż" md.; Wensinck, *el-Muʿcem*, "ḳbż" md.; M. F. Abdülbâkī, *el-Muʿcem*, "ḳabż" md.; *Müsned*, III, 156, 286, 442; Tirmizî, "Daʿavât", 82, "Büyûʿ", 49; İbn Mâce, "Ticârât", 27, "Duʿâ'", 10; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 59ª, 519ª, 675ª, 806ª; Zeccâcî, *İştiḳāḳu esmâ'illâh* (nşr. Abdülhüseyin el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 97-99; Abdülkāhir el-Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 159ᵇ; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi't-teẕkîr* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1968, s. 45; Gazzâlî, *el-Maḳṣadü'l-esnâ* (Fazluh), s. 93-94, 174; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aḳṣâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 125ª-ᵇ; Fahreddin er-Râzî, *Levâmiʿu'l-beyyinât* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1404/1984, s. 241-243.

 BEKİR TOPALOĞLU

KĀBIZ-ı ACEMÎ

(bk. MOLLA KĀBIZ).